

קווי בונו (Cui bono): ערבים, כדורגל, מדינה

אמיר בן פורת

תקציר

כמעט מהרגע שחודשה ליגת הכדורגל במדינת ישראל (1949), החלו גם מועדוני כדורגל מהמגזר הערבי להשתתף בה¹. תחילה הם השתתפו בליגות הנמוכות בלבד, ובמשך השנים הם התרבו והחלו לטפס גם אל עבר הליגות הגבוהות, עד שבשנת 1997 הגיעה הפועל טייבה לליגה הלאומית (הבכירה). הכדורגל היה נוכח-מתמיד בקהילה הערבית בישראל. השאלה שמאמר זה עוסק בה היא: מה תרם הכדורגל לערבים בישראל? התשובה לשאלה זו נידונה בגוף המאמר בשלוש רמות: רמת השחקן, רמת הקהילה המקומית ורמת הקהילה הלאומית הערבית בישראל. ברמה הראשונה אפשר להבחין בבירור בתרומה של יוקרה והכנסה לשחקן הכדורגל הערבי. הכדורגל הוא מסלול מוביליות עוקף גבולות אתניים-לאומיים: שחקנים ערבים עברו לשחק במועדונים יהודיים, בנבחרת ישראל, ואף במועדוני כדורגל באירופה. ברמה השנייה תרם הכדורגל למודרניזציה של הקהילה המקומית, לחיי התרבות המקומית (בעיקר לצעירים) ולגאווה מקומית וסקטוריאלית. למשל, מועדון איחוד בני סכנין היה גם לגאווה הסקטור כולו. היכן עוד מתמודדים ערבים מול יהודים בתנאים שווים ולא אחת הראשונים גוברים על האחרונים? ברמת הקהילה הערבית בישראל כולה, תרם הכדורגל להעצמת המודעות האתנית-לאומית של הערבים. המפגשים באצטדיון הכדורגל עם קהל יהודי אנטי-ערבי 'אילצו' גם את הערבים שרצו לרדד את הרכיב האתני לאומי בזהותם 'לעשות חושבים' – המודעות והמחאה היו לכלים להשגת אינטגרציה בלי תנאים מוקדמים. אין צורך עוד להזדהות כציוני כדי להרגיש קיים כאשר נבחרת המדינה עולה על הדשא.

1 בדרך כלל יעשה שימוש במונח 'ערבים' כדי לציין את הסקטור/המגזר הזה (או הקהילה הזאת) בישראל. בהמשך תעלה שאלת ההגדרה והזהות שלהם כפי שהם רואים אותן.

קווי בוננו: ערבים, כדורגל, מדינה

'הייתה תקופה שכדי לרפא את הפצעים העמוקים שלי שיחקתי בשני צדי הדם שלי. מתוודע אליהם, שיחקתי בהיסטוריה של קיתה כנגד ההיסטוריה של עזורי'.²

'אם הם תורמים אז שישחקו'.³

מבוא

מאז היווסדה מפקחת מדינת ישראל במישרין או בעקיפין על מסלולי המוביליות של הערבים בישראל. גם לאחר שהוסר הממשל הצבאי באמצע שנות השישים של המאה הקודמת נמנעה מן האזרחים הערבים השתתפות בתחומים מסוימים בשוק העבודה באמצעות נוהגים סלקטיביים, חלקם גלויים וחלקם סמויים. למשל, נמנע מהם לעבוד במפעלים שהמדינה הגדירה שהם ביטחוניים, וגם השירותים הממשלתיים, הפתוחים לכול, לכאורה, קימצו מאוד בגיוס ערבים לשורותיהם. עד שנות התשעים של המאה העשרים היה אפשר למנות את מספרם של הערבים בעלי קביעות במוסדות האקדמיים באצבעות כף יד אחת, אולי בשתיים. גם הפיכתה של ישראל למדינה קפיטליסטית שבה 'השוק החופשי' (שלכאורה הוא 'עיוור צבעים') מכריע, מגייס ומקצה אנשים ומשאבים על פי הביקוש וההיצע בלבד, לא הועילה להם, שכן גם הקפיטליזם, בעולם ובישראל, עדיין לא התגבר על מחסומים אתניים-לאומיים. על כן היה צריך להפעיל את המנגנון המווסת, את ההתערבות הפוליטית, ולייצר הפליה מתקנת בעבור האזרחים הערבים, שלהלכה, מבחינת כישוריהם האינטלקטואליים והמקצועיים היו צריכים 'להסדר' בכוחות עצמם. מתברר כי 'עקרון ההישג' העומד למראשות הכלכלה הנאו-ליברלית אינו תקף לגבי מגזר שהוא כחמישית מאוכלוסיית ישראל, למעט, כפי הנראה, בתחום אחד – הכדורגל. בתחום זה אפשר למצוא כיום שחקנים ערבים בקבוצות יהודיות בליגת-העל (כמעט בכל קבוצה), בליגות הנמוכות ממנה ובנבחרות הלאומיות הישראליות. מרבית האוכלוסייה היהודית בישראל רואה את ההשתתפות הזאת בעין יפה, או לפחות בשוויון נפש. גם מרבית האוכלוסייה הערבית בישראל מקבלת את השתתפותם של שחקנים ערבים בקבוצות יהודיות ובנבחרות הלאומיות כדבר ראוי. ברם, בקרב אוהדי הכדורגל היהודים צצו בשנים האחרונות, בערך בתחילת שנות התשעים, קבוצות בעלות גוון ימני קיצוני מובהק, שחרתו על דגלן את סגירת

2 יורם קניוק, ערבי טוב (תל אביב: כנרת, 1984), 44.

3 תשובתו של אוהד כדורגל יהודי לשאלה בדבר השתתפות ערבים בנבחרת הלאומית. אמיר בן פורת, הו, איזו מלחמה מענגת (חיפה: פרדס, 2007), 196.

שערי הכדורגל בפני שחקנים ערבים ואת הדרתם מן הנבחרות הלאומיות ככוונה 'לטהר' את הכדורגל ואת המדינה הציונית-יהודית מ'זרים על תנאי'.⁴ בדיעבד, אפשר לראות בהשתלבותם של שחקנים ערבים בכדורגל הישראלי הצלחה של השחקנים עצמם ושל הכדורגל הישראלי, שפתח להם את שעריו כבר ב-1949.⁵ גם המדינה נוטה לשאול את ההצלחה הזאת ולהציגה כעדות לפתיחות ולשוויון הנהוגים בישראל. לכאורה, עודדה המדינה באמצעות ההתאחדות לכדורגל את השתתפותם של מועדוני כדורגל ערביים בליגה הישראלית.⁶ כשני עשורים מאוחר יותר התהדרה המדינה בשוויון ההזדמנויות המתגלם בכדורגל הישראלי: יחידים ומועדונים מן הסקטור הערבי יכולים להגיע עד לפסגתו בזכות כישורונם ומרצם, כי הרשות נתונה לכול. מנקודת מבט 'רפובליקנית', שחקני הכדורגל הערבים משתתפים בנבחרות הלאומיות בזכות כישורונם בלבד. כאמור, הם 'תורמים למדינה' ולכן הם ראויים לה. כך יטענו גם רבים מהיהודים ששאלת השתתפותם של ערבים באחד מהייצוגים הלאומיים (והבין-לאומיים) הבולטים ביותר של ישראל תופנה אליהם. מסקרים, מהעיתונות העוסקת בספורט וממחקרים עולה כי מרבית היהודים בישראל מאשרים את השתתפותם של ערבים בכדורגל הישראלי, ואף מרוצים מהתרומה שלהם לליגה ולנבחרות.⁷ אולם מה עם הערבים? מה תרם להם הכדורגל? עם הקמת המדינה והחלשות הקרבות במלחמה חודשה גם ליגת הכדורגל. תחילה השתתפו בה רק מועדונים יהודיים שכבר השתתפו בה בעבר, אך בתוך זמן

- 4 אירועים שבהם התרחשו עימותים על רקע אתני-לאומי נרשמו כבר בשנות החמישים המאוחרות ובשנות השישים, אך מכיוון שהם התרחשו בעיקר בליגות הנמוכות הייתה חשיפתם לציבור נמוכה מאוד. למשל, בשנת 1964 התפתחה קטטה המונית במשחק בין מגדל העמק להפועל בני נצרת. האירוע הגיע לכותרות בעקבות התערבותה של המפלגה הקומוניסטית (מק"י) בקריאה לשביתה כללית במגזר הערבי. במשחקים מסוימים בין שני מועדונים ערביים היו מעשי אלימות עד כדי שפיכות דמים, ברם התארגנות מכוונת של אוהדים יהודים נגד מועדוני כדורגל ערביים וקהלם, כפי שניתן למצוא כיום, היא מעין 'חידוש' בכדורגל הישראלי. Magid Shihade, *Not Just A Soccer Game* (New York: Syracuse University Press, 2011); אמיר בן פורת, 'מוות לערבים: חרדתו של האוהד מימין', מגמות מה (דצמבר 2007), 218-242.
- 5 למעשה, להתאחדות הישראלית לכדורגל לא הייתה בררה. פיפ"א – ההתאחדות העולמית לכדורגל – מחייבת כל התאחדות לאומית החברה בה לאפשר לכולם לשחק, היינו לכל הקטגוריות החברתיות (האתניות, הדתיות וכו') במדינה המסוימת.
- 6 לצורך העניין מועדונים שערבים מנהלים אותם ונמצאים ביישובים שאוכלוסייתם ערבית נקראים כאן 'מועדונים ערביים'. כמה מועדונים 'מקלקלים את השורה', כמו מועדון הכדורגל של הפועל לוד המנוהל כיום על ידי ערבים ונמצא בלוד, עיר שיש בה מיעוט ערבי גדול. גם כמה מועדוני כדורגל ערביים ביפו ובחיפה חומקים מן ההגדרה הזאת, אך כיוון שמדובר במספר קטן של מועדונים אפשר להתעלם מ'החריגים'.
- 7 בן פורת, הו, איזו מלחמה.

קצר החלו להשתתף בה גם מועדונים ערביים, חלקם נוסדו טרם המלחמה וחלקם מיד לאחר הקמת המדינה. מועדוני הכדורגל הערביים נכנסו אל ליגת הכדורגל הישראלית מיוזמתם, וכמו מועדוני כדורגל יהודיים שזה עתה נוסדו, הם עלו מלמטה, מן הליגה הנמוכה. גם קיומם של מועדונים ערביים היה קשור בשייכות לאחד ממרכזי הספורט הארציים היהודים-ציוניים. במשך השנים כמה מהם טיפסו אל הליגה הבאה ואחר כך לליגה הבאה אחריה, עד לפסגה, לליגה הבכירה.

את הכדורגל הערבי הגבילה מגבלה ייחודית לו בלבד – הממשל הצבאי שפיקח על התנהלות הכדורגל באזורים הנתונים למרותו ואף דאג להצר את צעדיו של כל מועדון 'שהפר' את כללי המשחק הפוליטי שנכפו עליו. שלא בכוונה תחילה היה הכדורגל לתחום בעל משמעות פוליטית-אתנית ולאומית כמה שכינתה אז המדינה 'המגזר הערבי'. היות שאת מעמד הכדורגל הערבי, כמו את מעמדו של הכדורגל היהודי, קבעו משתנים שעיצבו את כלל החברה הישראלית, הוא השתנה בערך באותו הקצב שבו השתנתה החברה הישראלית. הוא התרחב כמעט לכל יישוב ערבי; בהווה מעט ממנו מתמסחר; הוא מתערבב בכדורגל היהודי; שחקנים ערבים משחקים במועדונים יהודיים ושחקנים יהודים משחקים במועדונים ערביים; וערבים ויהודים משתתפים יחד בסגלי הנבחרות הלאומיות. בשורה התחתונה, הכדורגל הערבי היה לחלק בלתי נפרד מהוויית הכדורגל בישראל ומן ההווייה האישית והקולקטיבית של הערבים במדינה.

טרם נכתב מחקר העוסק בתרומה של הכדורגל לקהילה הערבית בישראל: מה הרוויחה הקהילה כולה? ומה הרוויחו גורמים מסוימים בה, כמו השחקנים, המועדונים ועוד, מעצם ההשתתפות בליגת הכדורגל, פרט למשחק עצמו? מעט מאוד נכתב על תרומתו של הכדורגל למעבר של החברה הערבית בישראל מהיותה קבוצה אתנית ('מגזר') להיותה קהילה בעלת תודעה לאומית. הספרות העוסקת בכדורגל במקומות אחרים בעולם (ראו להלן) מצביעה על הזיקה החזקה שבין המשחק לגיבוש תודעה לאומית ומסגרת לאומית. אולם חוקרים מעטים עסקו בנושא זה מעבר למקום מסוים או למועדון מסוים.⁸ למעט כמה עבודות סמינריוניות, אין בנמצא מחקר היסטורי על הכדורגל הערבי בישראל בכלל, ועל תרומתו לקבוצות מסוימות בקהילה הערבית ולקהילה הזאת בכללה במשך השנים בפרט. כדי לבחון את תרומת הכדורגל לשחקנים,

8 ראו למשל, תמיר שורק, 'הכדורגל הפלסטינאי בישראל: לאומיות שנאלמה', בתוך תרבות הגוף והספורט בישראל במאה ה-20, חיים קאופמן וחגי חריף (עורכים), (ירושלים: יד בן צבי, 2002), 433-452; תמיר שורק, 'זהויות במשחק (ירושלים: מאגנס, 2006). מועדון הכדורגל בני סכנין הונצח בכמה סרטים העוסקים, בין השאר, בזהות של האוהדים ותושבי המקום, למשל, סרטו של רם לוי 'סכנין חיי' (2005) וסרטו של סוהא עראף 'בני סכנין-סרט מלחמה' (2006). כמה חוקרים ערבים עוסקים גם בכדורגל, אך למיטב ידיעת המחבר, אין מי שמרחיב את היריעה מעבר למחקר על מועדון מסוים ועל אוהדיו. כאמור, מחקר מקיף על תרומת הכדורגל לערבים אין כרגע בנמצא.

למועדון ולאזהדים ולקהילה הערבית בישראל בחרתי שני צירים: הציר ההיסטורי (מראשית המדינה ועד היום) והציר הסוציולוגי (ראו להלן).

מלבד ספרות מחקרית, מאמר זה נסמך על ראיונות שערכתי עם שחקני כדורגל ערבים, עם אוהדי כדורגל ערבים בשעת המשחקים ולאחריהם, עם מנהלי מועדונים, עם עיתונאי ספורט ערבים ועם ערבים העוסקים בספורט של 'המגזר', ממחצית שנות התשעים של המאה הקודמת ועד היום. כמו כן, עקבתי אחר ראיונות עם שחקנים ערבים ועם אוהדים ערבים שהופיעו בעיתונות הספורט בעברית, או שתורגמו לעברית מערבית ואחר תכנית הספורט בערבית (בתרגום לעברית) 'רִיאָדָה אֶל-ח'מִיסָה' ונכחתי במשחקים של מועדוני כדורגל ערביים. אף שחקר זה מתמקד ב'תחום ההזדמנויות' שהלך והתעצב בחברה הישראלית והקרין על הקהילה הערבית, קרי, עניינו במבנה ובפרמטרים המרכזיים שלו, יש בו גם עיסוק עקיף או ישיר (קצר אמנם) בסובייקט עצמו, כלומר בשאלה מה חושבים הערבים על הזיקה בין הכדורגל שלהם למצבם החברתי והפוליטי בישראל.

תחום ההזדמנויות

נקודת המוצא של תיאור הזיקות שבין כדורגל לערבים ולמדינה היא שגורמי-על פוליטיים, כלכליים, תרבותיים ואידיאולוגיים, המכונסים יחדיו בנקודת זמן מסוימת, מציבים מגבלות, או לחלופין דרגות חופש, לאופני ההתנהגות של האוכלוסייה הערבית בישראל.⁹ האופן שבו מתארגנים היחסים שבין הפוליטיקה לכלכלה ולאידיאולוגיה קובע את תוכן המגבלות שיוטלו על יחידים ועל קבוצות בתחום ההזדמנויות המסוים. היחסים בין פוליטיקה לכלכלה ולאידיאולוגיה נוטים בדרך כלל להיות היררכיים, אחת מהן דומיננטית ומשפיעה על האחרות, ולמעשה היא שקובעת ומעצבת את האוטונומיה היחסית של הגורמים האחרים.¹⁰ למשל, בנקודת זמן שבה לערכאה הפוליטית מעמד דומיננטי, היא הקובעת את הקריטריונים שעל פיהם יוקצו משאבים כלכליים ואחרים

9 הגורמים האלה מציבים, כמובן, גם דרגות חופש למה שמכונה 'הסקטור היהודי'. כך קיומו של סקטור ערבי-פלסטיני בישראל הוא מגבלה או דרגת חופש על אופני ההתנהגות של הסקטור היהודי. השליטה הישראלית בשטחים שנכבשו בשנת 1967 היא עדות מרה לכך שדרגות החופש של השליט נקבעות גם על ידי הנשלט.

10 ראו Louis Althusser, *For Marx* (London: New Left Books, 1977). אלתוסר מסמן שלוש ערכאות מרכזיות בכל מערכת חברתית-מדינית: פוליטיקה, כלכלה, ואידיאולוגיה (תרבות), והן מקיימות ביניהן יחסים היררכיים: אחת מן הערכאות היא דומיננטית ביחס לאחרות. אף שלערכאה הכלכלית יש מעמד של 'קובע בחשבון האחרון', ואלתוסר הולך בעקבות מרקס ועל כן מייחס חשיבות רבה במיוחד לערכאה הכלכלית, בתחום הזדמנות היסטורי מסוים אפשר שהפוליטיקה תהיה הערכאה הדומיננטית ביחס לאחרות, ועל כן היא הקובעת את האוטונומיה

ואת סדר העדיפות לחלוקתם. כלומר, כאשר הערכאה הפוליטית דומיננטית יהיה הכדורגל ארגון תלוי בפוליטיקה והמדינה או ארגוני ביניים המקבלים ממנה אישור ומשאבים ייתמכו בו, ואילו כאשר הערכאה הכלכלית דומיננטית, יתמסחר הכדורגל (למעט הכדורגל החובבני), היינו הליגות העליונות תתמסחרנה, בדרך כלל באין בררה. הכדורגל אינו אוטונומי, הוא אינו יוצר את עצמו ואינו מתפתח ומקבל צורה מתוך עצמו, אלא תלוי בסביבתו, ומה שקורה בסביבה הזאת משפיע על התנאים ועל כיוון ההתפתחות של הכדורגל כארגון, למשל, מבחינת בעלותו וניהולו של מועדון כדורגל, בשעה שכללי המשחק עצמם נקבעים אך ורק על ידי ההתאחדות העולמית לכדורגל (פיפ"א). בכל מקום בעולם משחקים על פי אותם הכללים, אך למקום המסוים יש השפעה רבה על אופני התנהלותו של הכדורגל, למשל, על תהליך התמסחרותו. השאלה המונחת ביסוד הדיון שלפנינו היא, כאמור, מה עשה הכדורגל למעמד הערבים בישראל במשך כל שנות המדינה על רקע המתיחות בין יהודים לערבים בישראל, שעוצמתה עלתה וירדה ועלתה וחוזר חלילה, ולנוכח העובדה שבמשך כל השנים היהודים שולטים כמעט ללא עוררין בכל אחת מן הערכאות המרכזיות בחברה הישראלית וקובעים את דרגות החופש של הערבים בישראל כיחידים וקולקטיב. כפי שניתן לצפות, התשובה לשאלה זו אינה נגזרת אך ורק ממעשי היהודים ומפעולות המדינה הנשלטת על ידם. הערבים בישראל לא היו סבילים. לאחר שעיקלו את תוצאות מלחמת 1948 ולאחר שהפכו לשותפים מלאים בליגה הישראלית, הפך – כפי שנטען במאמר – הכדורגל שלהם באמצעות מועדוניו לבסיס שגם עליו התעצבה זהותם הקולקטיבית מתוך משא ומתן ועימות עם המדינה היהודית-ציונית. למשחק הכדורגל נודעת משמעות רבת משקל במסגרת שאלות של אתניות, לאומיות ולעיצובה של זהות לאומית.¹¹ אולם משחק הכדורגל, כמו שאר ענפי הספורט,

היחסית שלהן. רוצה לומר, הפוליטיקה מגבילה את האופן שבו מתנהגת הכלכלה ואת יכולתה להשפיע על פרטים ועל קולקטיבים. דרך העבודה המחקרית הנגזרת מהאמור עד כה היא שראש לכל יש לאתר 'תחום הזדמנות היסטורי' ולבחון את היחסים שבין הערכאות המרכזיות בתחום הזה. כל מי שאמון על מחקר חברתי יסיק מכך שהגישה הזאת היא גישה מבנית (סטרוקטוראלי) המניחה כי כדי להבין את התנהגותם של פרטים וקולקטיבים יש להתייחס קודם כול למבנה המסוים. למשל, בישראל בשנות החמישים והשישים של המאה העשרים (תחום הזדמנות היסטורי) הייתה הפוליטיקה דומיננטית ביחס לערכאות האחרות. פירושו של דבר הוא שהפוליטיקה (המוסדות, המפלגות וכו') הכתיבה את דרגות החופש של הכלכלה. אמיר בן פורת, 'מרקס, הנוסח המתוקן, בינתיים', תיאוריה וביקורת 28 (אביב 2006), 43-66.

11 אמיר בן פורת, כדורגל ולאומיות (תל אביב: רסלינג, 2003); Jeremy MacClancy, 'Sport, Identity and Ethnicity', in *Identity and Ethnicity*, Jeremy MacClancy (ed.) (Oxford: Berg Publishers, 1996), 1-20; David Goldblat, *The Ball is Round: A Global History of Football* (London: Penguin Books, 2006)

נשען על עקרון ההישגיות במובנו המודרני, וכאשר כל שאר התנאים שווים (למשל, כאשר הפוליטיקה אינה מתערבת בתוצאות המשחקים), סיכווי של מועדון כדורגל המזוהה עם קהילת מיעוטים מסוימת לזכות באלופות או בגביע המדינה תלויים ראש לכול 'ברגלי השחקנים'.¹² מאז שנוצר, במחצית המאה התשע-עשרה, משחק הכדורגל מושתת על שני עקרונות: עקרון ההישגיות ועקרון אי-הוודאות באשר לתוצאות המשחק, למעט במשטרים אוטוריטאריים ודיקטטוריים המעוותים בכוונה תחילה את שני העקרונות הללו כדי להשתמש בכדורגל לצרכים מסוימים מאוד, שאין להם קשר הכרחי למשחק עצמו.

באשר למיעוטים, הכדורגל משמש אותם לאחת משתי מטרות: הכדורגל יכול להיות מנגנון אינטגרציה, או מנגנון של מחאה וקונפליקט.¹³ למשל, הישגי מועדון הכדורגל ברצלונה ('בארסה') תרמו לגידור הקהילתי של הקטלנים, ואילו בסקוטלנד, הצלחתו של מועדון הכדורגל סלטיק, המזוהה עם המיעוט הקתולי, קשורה דווקא ברצון של המיעוט הזה להשתלב בחברה הסקוטית.¹⁴

ומכאן עולות השאלות האלה: האם 'הכדורגל הערבי' בישראל תורם לשילוב הערבים במדינת ישראל, כיחידים או כקולקטיב, או שהוא משמש מנגנון למחאה וקונפליקט, למשל, בדרישה להפוך את ישראל למדינת כל אזרחיה? או אולי הכדורגל הוא עוד דרך לשכנע את המדינה להכיר באוטונומיה הרחבה באופן יחסי של הערבים בישראל, ובכך הוא מסייע להעלאת התודעה האתנית-לאומית שלהם?

ייתכן שאפשר להצביע על מצב ביניים שבו הכדורגל מאפשר ליהודים ולערבים לנהל שיתוף פעולה אינסטרומנטלי, למשל, מועדוני כדורגל ערביים משתתפים בליגה הישראלית; שחקנים ערבים משחקים במועדונים יהודיים ולהפך; ושחקנים ערבים משתתפים בנבחרות הלאומיות, שבעבור היהודים מייצגות את המדינה היהודית ציונית ובעבור הערבים את המדינה האזרחית, או את הכדורגל של המדינה 'סתם'.¹⁵ התשובה

12 זכייתו של מועדון הכדורגל בני סכנין בגביע המדינה בשנת 2004 היא דוגמה ליכולתה של קהילת מיעוטים 'להשתוות' ולנצח בשדה המשחק. כך גם עלייתה של הפועל טייבה לליגה הלאומית (הבכירה) בשנת 1997, עלייה שבזמן הוא הייתה אירוע חריג בכדורגל הישראלי.

13 אמיר בן פורת, 'ישראל שפה קשה', עיונים בתקומת ישראל 20 (2010), 144-168.

14 G.P.T Finn, 'Racism, Religion and Social Prejudice: Irish Catholic Clubs, Soccer and Scottish Society – The Historical Roots of Prejudice', *The International Journal of the History of Sport* 8 (1991), 72-95, 370-397.

15 בן פורת, הו, איזו מלחמה. תופעה כזאת מתרחשת בסקוטלנד כבר שנים רבות. למרות המתח בין הקתולים (המיוצגים על ידי מועדון הכדורגל סלטיק) לבין הפרוטסטנטים (המיוצגים על ידי מועדון הכדורגל ריינג'רס – שירד מגדולתו בשנים האחרונות וירד לליגה הנמוכה) האומה הסקוטית עומדת מאחורי הנבחרת הלאומית שלה, למעט קבוצות קטנות של קיצונים מן המחנה הפרוטסטנטי שאינן מוכנות לשיתוף שחקנים קתולים בנבחרת הסקוטית.

לשאלה אם הכדורגל מביא לאינטגרציה או מזין את הקונפליקט נמצאת בהיסטוריה של החברה המסוימת.

הגדרת מצב

מי שמבקש להגדיר את מצבם של הערבים במדינת ישראל עשוי שלא למצוא את ידיו ואת רגליו בערמה הגדולה והמוסכסכת של כותבים מתחומי ידע שונים. פוליטיקאים, סופרים, מזרחנים, סוציולוגים, מדעני מדינה, עיתונאים ואחרים מכנים את המיעוט הערבי בישראל בשלל שמות: 'הסקטור הערבי', 'ערביי ישראל', 'ישראלים פלסטינים', 'פלסטינים ישראלים', 'המיעוט הערבי' ועוד.¹⁶ סקרים בעבר ובהווה מלמדים כי גם בקרב המיעוט עצמו שוררת מבוכה כאשר להגדרתו. אף שרבים מהם עברו תהליך 'ישראליות' (או נמצאים בעיצומו), – תהליך שפירושו הפשוט הוא רצונם להמשיך את חייהם במסגרת המדינה הישראלית – אין הם חשים שמעמדם שווה למעמדם של ישראלים יהודים.¹⁷ יתרה מזאת, כמו רוב היהודים בישראל שקבוצת התייחסות האולטימטיבית שלהם היא העם היהודי ולא דווקא מדינת ישראל, גם רבים מן הערבים בישראל מרגישים שקבוצת התייחסות שלהם היא העם הפלסטיני, ואף מעבר לזה, הערבים במזרח התיכון.¹⁸

- 16 למשל, ראו סמי סמוחה, 'יחסי ערבים-יהודים בישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית', בתוך מגמות בחברה הישראלית, אפרים יער וזאב שביט (עורכים), (תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה, 2001), 231-363; מרד יחסי ערבים-יהודים בישראל 2012, (ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2013). כמו כן: איאן לוסטיק, ערבים במדינה יהודית: שליטת ישראל במיעוט לאומי (חיפה: מפרש, 1985); יצחק רייטר וראובן אהרוני, עולמם הפוליטי של ערביי ישראל (בית ברל: המרכז לחקר החברה הערבית בישראל, 1993); דני רבינוביץ', 'נוסטלגיה מזרחית: איך הפכו הפלסטינאים ל"ערביי ישראל"', תיאוריה וביקורת 4 (סתיו 1993), 141-150; סברי ג'ייס, הערבים בישראל (נצרת: אל-אתח'אד, 1966), מצביע על 'בעית הגדרה' של הערבים בישראל בקרב חוקרים מדיסציפלינות שונות, שרובם אגב מתייחסים באהדה לנשוא השם שלגביו קיימת מבוכה כי האופן שבו מוגדרים הערבים בישראל אינו סתמי: 'הפואטיקה של הייצוג קשורה לפוליטיקה של הייצוג' (רבינוביץ', 'נוסטלגיה', 143). ערמת הספרות על הערבים בישראל מבחינות שונות הולכת וגדלה, והבחירה בפריטים מסוימים מתוכה נעשתה לפי צרכיו של מאמר זה.
- 17 למשל, ראו סמוחה, 'יחסי ערבים-יהודים'; שורק, זהויות במשחק; יואב פלד, 'זרים באוטופיה: מעמדם האזרחי של הפלסטינים בישראל', תיאוריה וביקורת 3 (חורף 1993), 12-35; רייטר ואהרוני, עולמם הפוליטי; דני רבינוביץ', 'סיכון, רציונליות ואמון: יחסים בין פלשתינים לישראלים בנצרת עלית', בתוך ישראל: אנתרופולוגיה מקומית, אורית אבוהב ואחרים (עורכים), (תל אביב: צ'דיקובר, 1998), 321-353; 'Some Observations', Yochanan Peres and Nira Yuval-Davies, *Human Relations* 22 (1969), 219-233. on the National Identity of the Israeli Arabs
- 18 למשל, ראו ינון אברהם, 'תאופיק ז'אד: אנחנו כאן הרוב', בתוך הערבים בישראל: רציפות ותמורה, אהרון ליש (עורך), (ירושלים: מאגנס, 1981), 213-240.

שארית הפלסטינים שנותרו במדינת ישראל לאחר סיום מלחמת 1948 ('מלחמת העצמאות' בעבור היהודים ו'הנכבה' בעבור הערבים), מכונים במאמר זה כפי שנהגו מוסדות המדינה לכנותם, ולא בכדי – 'ערביי ישראל' או 'המגזר הערבי' (ולעתים, 'המיעוטים'). הערבים לא נשאלו איך הם רוצים להיקרא. בשנים שלאחר מפתחם לא היה להם קול, והמדינה דיברה בשמם בהנחה שבמשך הזמן הם יפנימו את מצבם ויסכיניו-יסקימו להיות מיעוט של 'ערבים ישראלים'. בשונה ממדינות אחרות שבהן הייתה התנגדות מצד המדינה או מצד קבוצת הרוב להגדרה נפרדת של מיעוטים מסוימים,¹⁹ ישראל, ויש להוסיף, הציונית-יהודית, חפצה מאוד לסמן את הגבול בין היהודים לערבים, ואף לסמן את הערבים כעדה דתית שאין לה ייחוד לאומי ספציפי משלה. באמצעות מנגנוניה דאגה המדינה שמיעוט זה יהיה מובדל מהרוב היהודי ושיויך לעולם הערבי בלי ציון כתובת מדויקת. היינו להלכה הם יכולים להצטרף (הצטרפות פיזית) לכל קהילה ערבית בעולם. בזמנו הם לא כונו פלסטינים, והגדרתם השתנתה בהתאם לרוח הזמן.

ואכן, בשנות החמישים ובראשית השישים השלימה רוב החברה הערבית, לכאורה, עם המצב הזה, שהיו לו גם כמה תרומות מעשיות, כגון אזרחותם הישראלית. בשנים שאחר כך, עם התעוררות תודעתם הלאומית, החלו הערבים לכנות את עצמם 'פלסטינים' (או 'פלסטינים-ישראלים') וגם חלק מהאוכלוסייה היהודית קיבל את ההגדרה הזאת, אף שיש לה הקשר לאומי מופגן. גופי המדינה לא קיבלו את ההגדרה הזאת עד כה. הגדרת מצבם של ערביי ישראל לא התקבעה אחת ולתמיד בנקודת זמן מסוימת. מדובר בתהליך שכיוונו, קצבו ותכניו הושפעו מאירועים ומתהליכים שהתרחשו בחברה הישראלית, במדינה ובמזרח התיכון. על כן אפשר להניח כי מה שעשה הכדורגל לערבים קשור הדוק למה שעשתה להם המדינה ולדרכי התגובה שלהם מאז מאי 1948 ועד היום.

מכיוון שהכדורגל הישראלי לא גילה עצמאות, וההחלטות בעניינו נקבעו בדרך כלל מחוצה לו על ידי גורמים פוליטיים ואחרים שעיצבו את מוסדות המדינה,²⁰ מובן שגם מה שקרה לכדורגל הערבי בישראל נבע מהתרחשויות חיצוניות לו בחברה הישראלית מאז ועד היום.

19 רבינוביץ', 'נוסטלגיה'.

20 בן פורת, כדורגל ולאומיות. עד שהתקבל שחקן ערבי לסגל הנבחרת הלאומית היה הכדורגל יהודי-ציוני בלבד, ומאז הכדורגל הוא הייצוג הישראלי המובהק ביותר (שכן משתתפים בו גם שחקנים שאינם יהודים אך יש להם אזרחות ישראלית). בנבחרת הלאומית של ישראל השתתפו כמה וכמה שחקנים ערבים. בשנים האחרונות יש בסגל הנבחרת שחקן ערבי אחד לפחות. בסגל הפותח של הנבחרת הלאומית הצעירות משתתפים לפרקים כחמישה שחקנים ממוצא ערבי.

ההנחה המקובלת היום על כל העוסקים בדבר היא שהערבים בישראל הם מיעוט משמעותי, שעם תושבי ירושלים המזרחית שיעורו הוא כחמישית מכלל תושבי מדינת ישראל. קהילה זו מובחנת בכמה מדדים – דתי, לאומי ואתני. קבוצות ימין מסוימות בישראל, שיש להן ביטוי קולני ביציעי האצטדיונים לכדורגל ומבקשות להדיר את הערבים עד כדי הרחקתם מגבולות המדינה, מחזקות את המסמנים הללו.²¹ ללאומיות אתנית יש, כידוע, משמעויות מרחיקת לכת,²² ולעתים היא מתחמקת משליטה ומציבה אתגר כלפי המדינה.

'ערביי ישראל' לא נותרה קטגוריה סמלית, היה לה ביטוי מוחשי. בראשית ימי המדינה חיו ערבים רבים תחת ממשל צבאי, הם חיו (ועדיין חיים) ביישובים הומוגניים היוצרים הפרדה פיזית בין המגזר הערבי ליהודים במדינת ישראל, וכך נוצרה גם הזיקה בין כדורגל למקום בעל משמעות אתנית.²³

במשך השנים, בסיועה של מדיניות 'מזוגנת' של המדינה, שינה מיעוט זה את הגדרתו מ'ערביי ישראל' או 'המגזר הערבי', ל'פלסטינים-ישראלים' או 'פלסטינים', ובכך פרץ את גבולות המקום שהועד לו. אולם גבולות הקהילה לא נפרצו. למשל, מועדון הכדורגל איחוד בני סכנין מייצג את הערבים בישראל.²⁴ מקטגוריה הם נהפכו לקולקטיב-קהילה שיש לו קול משלו.²⁵ מחמת קוצר היריעה לא ידונו התהליכים האלה כאן, אלא בהקשר לנושא המאמר.

בתחומי ההזדמנויות ההיסטוריים שבגבולותיהם עוצבו החברה הישראלית והמדינה הישראלית מראשיתן ועד להווה (ובהמשך יסומנו שניים וחצי תחומים כאלה), הלך והתעצם המעבר של הערבים מהיותם קטגוריה אתנית להיותם קהילה לאומית, והערבים בישראל נעשו גם הם קולקטיב-קהילה פעיל המודע לעצמו ולסביבתו.²⁶

21 בן פורת, הו, איזו מלחמה; בן פורת, 'מוות לערבים'.

22 על לאומיות ואתניות ומשמעותן ראו Anthony D. Smith, *The Ethnic Origin of Nations* (Oxford and Cambridge: Basil Blackwell, 1994); Thomas H. Eriksen, *Ethnicity and Nationalism* (London: Pluto Press, 2010).

23 בשנות החמישים המוקדמות פעל בחיפה מועדון כדורגל של ערבים 'אחוות נוצרים'. שחקניו השתייכו לקהילה הערבית בחיפה. שנים רבות אחר כך הפך מועדון הכדורגל של הפועל לוד למועדון שמנהליו ערבים. גם ביפו קמו מועדוני כדורגל של הקהילה הערבית. היינו גם במקומות שבהם ערבים ויהודים חיו יחד – זה לצד זה – נשמרה בדרך כלל ההפרדה האתנית מבחינת זהותו של המועדון המסוים. במשך הזמן נחצו גבולות: שחקנים ערבים החלו לשחק במועדונים יהודיים, ולהפך.

24 בן פורת, הו, איזו מלחמה. ראו להלן 'מה חושב הסובייקט'.

25 למשל שורק, זהויות במשחק; דני רבינוביץ' וה'אולה אבו בקר, הדור הזקוף (ירושלים: כתר, 2002).

26 על הצורה החברתית-תרבותית הזאת, ראו Christian Bromberger, 'Allez l'O.M.! Forza Juve!: La Passion Pour le Football a Marseille et a Turin', in *The Passion and the*

המעבר הזה היה ונשאר בעייתי ומתוח מבחינתם של שני ה'מגזרים' בישראל, היהודים והערבים, והוא מתבטא באופנים שבהם מגדירים הערבים את עצמם ואת מעמדם בישראל אל מול ההגדרה שמכתיבה להם המדינה. המעבר הזה, כפי שיתואר להלן, מציב מגבלות מסוימות על הכדורגל הערבי בישראל: על השחקנים, על המועדונים, על קהל האוהדים וגם על כלל הערבים בישראל.

כפי שנטען למעלה, נקודת המוצא היא שאת מעמדם של הערבים בישראל קבעו 'גורמי-על', כלומר מה שהתרחש בערכאות הראשיות של החברה הישראלית, הפוליטיקה, הכלכלה, והאידיאולוגיה. כלומר, מעמדם של הערבים נקבע על ידי הקונטקסט (המבנה). היחסים בין גורמי-העל קובעים את 'דרגות החופש' של ערבים כיחידים ושל ההתארגנויות הקולקטיביות שלהם, ולכל זה השלכה ישירה על הכדורגל. הכדורגל בישראל בכלל, והכדורגל המשויך לערבים בפרט, נהנה בראשית שנות המדינה מאוטונומיה מצומצמת משום ש'המדינה' (קרי הפוליטיקה),²⁷ היא שקבעה את מרחב פעולתו. וכאשר נעשתה הערכאה הכלכלית דומיננטית בישראל והכדורגל התמסחר, ובו בזמן נחלשו מאוד המרכזים הארציים, נפתחו מחסומים רבים. יותר ויותר שחקנים ערבים עברו לשחק במועדונים יהודיים ולהפך. אולם יש לציין כי לכדורגל עצמו יש גם השפעה משלו, אם כי השפעה יחסית, ומשום כך מועדון כדורגל ערבי יכול להגיע להישגים בזכות עצמו ולהקריין על סביבתו, בעיקר לאחר התפרקות המרכזים הארציים שפיקחו עליהם. הימצאותם של מועדונים ערביים בליגת-העל, וזכייתה של סכנין בגביע המדינה (2004) הן עדויות להשפעה זו. בו בזמן עשוי הכדורגל להיות אינסטרומנטלי לדברים אחרים, למשל, לגיבוש מודעות אתנית-לאומית.²⁸

מה היה הכדורגל יכול לעשות לערבים בישראל?

לכאורה, השפעת הכדורגל על הערבים בישראל היא אותה ההשפעה שיש לכדורגל על מיעוטים אחרים במקומות אחרים, אם כי אולי בהיקפים ובמינונים מצומצמים יותר, משום שהפוליטיקה בישראל נשלטת כמעט בלא עוררין על ידי הרוב היהודי. אולם, בפועל, הציבור הערבי בישראל עבר תמורות מאז 1948, בעיקר בעקבות אירועים שאינם תלויים בו. עד 1967 היה הציבור הערבי בישראל מבודד מהציבור הערבי במדינות השכנות, ובכלל זה מפלסטינים במחנות הפליטים, אולם אחרי 1967 נפגש

Fashion: Football Fandom in the New Europe, Steve Redhead (ed.), (Aldershot, England: Ashgate Publishing Co., 1993)

27 המדינה, באמצעות גופים פוליטיים מובהקים מתווכים: אגודות הספורט הפועל, מכבי ובית"ר.

28 אמיר בן פורת, ממשחק לסחורה: הכדורגל הישראלי, 1948-1999 (באר שבע: הוצאת הספרים של אוניברסיטת בן-גוריון, 2002); בן פורת, 'ישראל שפה קשה'.

הציבור הערבי בישראל פגישה ישירה עם הפלסטינים בגדה המערבית וברצועת עזה. יתר על כן, חלק מן הפלסטינים נהפכו, לפחות מבחינה רשמית, גם הם ישראלים, אם כי אזרחותם עמדה ועומדת בסימן שאלה מצד הרוב היהודי. כפי שנראה, למפגש של מועדונים ערביים עם מועדונים יהודיים, כמו למפגש עם ציבור ערבי אחר, היה תפקיד בהתעצמותה של תודעה קהילתית-לאומית בקרב כל אחד מן הצדדים, ובשוליה המתרחבים היא הציתה עימותים באצטדיוני הכדורגל.

אפריורי אפשר להצביע על כמה תרומות אפשריות של הכדורגל לערבים בישראל: תרומה ראשונה, תרומה לפרט, כלומר ניעות אישית במונחים סוציו-אקונומיים בתוך הקהילה הערבית ומחוצה לה. מן הסיבות שצוינו למעלה, יש להניח כי ברמה האישית, הממד הכלכלי ישתפר יותר מן הממד החברתי. קרי, אפשר לצפות למצב של 'ניעות בלתי מאוזנת' שבה תחול הטבה משמעותית בממד הכלכלי אך לא תהיה הטבה רבה בממד החברתי.

בהקשר זה כדאי לבחון במונחים כלכליים כמה שווה הניעות של שחקן ערבי ביחס לזו של שחקן יהודי,²⁹ ובהשוואה לזו של אזרח ערבי שאינו שחקן כדורגל. ניעותם של שחקנים ערבים (כמו של שחקנים יהודים) היום חוצה גבולות ומתרחשת במסגרת הליגה הישראלית (מעבר ממועדון בליגה נמוכה למועדון בליגת-העל) ובמעבר לכדורגל האירופי, שרבים מן השחקנים הישראלים לוטשים אליו עיניים, כי שם נמצא 'הכסף הגדול' של הכדורגל העולמי.

תרומה שנייה, היא תרומה למועדון ולקהילה המקומית. כאן נבחנת תרומתו של הכדורגל במונחי מאמץ והצלחת העלייה של מועדון (על אזהריו) מליגה נמוכה לגבוהה יותר. עד ראשית שנות התשעים של המאה הקודמת לא היה מועדון ערבי בליגה הבכירה. הגעתם של מועדוני כדורגל ערביים בזכות הישגיהם אל הליגה הבכירה שינתה את מעמדם ואת יוקרתם של המועדונים האלה ותרמה גם ליישובים שאליהם משתייכים המועדונים. ועוד, מסיבות שתובהרנה להלן, נהפכו המועדונים לנשאים של מודרניות ביישובים הערביים, והצעירים במקומות היישוב השונים נהנו יותר מאחרים מן הפירות.

תרומה שלישית, היא התרומה לקהילה הערבית בישראל כולה. נשאלת השאלה אם הכדורגל תרם לשילובה של הקהילה הערבית בחברה הישראלית, או עיבה את הגבולות בין 'המגזרים' דווקא. ואולי השכיל הכדורגל למזג ולפשר בין שני הקצוות הללו? בהקשר זה שואל את עצמו היחיד הערבי ועמו כלל הקהילה הערבית: מה עשה הכדורגל לטובתנו? האם הוא מנגנון משמעותי לשילוב אזרחי מלא בחברה הישראלית,

29 מחקר שבדק את התגמולים החומריים הניתנים לשחקנים שחורים בליגת הכדורגל האנגלית, מצא כי לאחר שנים של קיפוח החל להיווצר שוויון בין שחקנים שחורים ללבנים. Simon Kuper and Stefan Szymanski, *Soccernomics* (New York: Nation Books, 2009).

קווי בונו (Cui bono): ערבים, כדורגל, מדינה

או האם הוא מאפשר לנו, כטענתו של שורק, להתקיים 'כמובלעת של ישראליות, שבה הם [אנחנו] יכולים "לשחק" את תפקיד האזרחים שווי זכויות',³⁰ ולהיות למעין 'ישראלים-אזרחים קטועים'? האם האפשרות להיות לפטריוטים ישראלים למשך תשעים דקות באמצעות תמיכה בנבחרות הלאומיות ממתנת סממנים של מחאה וקונפליקט? האם עימות עם המדינה וחיזוק הסולידריות על בסיס אתני-לאומי יתפתחו לדרישה להרחבת האוטונומיה היחסית של הקהילה, ולתביעה להכרה פוליטית שתאשר את המעבר ממעמד של 'זרים על תנאי' למעמד של 'אזרחים אבסולוטיים' במדינת כל אזרחיה?

ותרומה אחרונה, מקיפה יותר מאחרות, נוגעת ליכולתם של מועדוני הכדורגל לשמש סוכני מודרניזציה בקהילות שבהן הם נטועים. 'מאז שנות החמישים', טוען שורק:

סימל הכדורגל עבור האזרחים הערבים בישראל ייצוג חי של מודרניות. ענף הספורט המלהיב, שמוצאו מאירופה, המעלה על נס את הכישרון, את הביצוע ואת התחרות בין שווים, והמייצר מקורות חדשים של סולידריות [...] כך מיוצר בשנות החמישים והשישים המשולש האוסציאטיבי כדורגל-מודרניות-מדינה, אשר השלכותיו מורגשות ביציעי הכדורגל במאה העשרים ואחת.³¹

כפי הנראה, עם התפשטותו של המשחק ביישובים הערביים ייבא הכדורגל סממנים של מודרניות, כמו עצמאות לצעירים אל מול שליטת ה'זקנים', דפוס התנהגות של תחרות על בסיס הישגיות, מסלול ניעות חדש ועוד. בכדורגל, כפי שמעיד המחקר, טמונות חשיבה מודרנית ופרקטיקה של מודרניות, והן לא פסחו על הכדורגל הערבי.³² בשנות התשעים, כאשר חוותה מדינת ישראל תהליך מתעצם של קפיטליזם, היה הכדורגל לאחד מן הסוכנים של תהליך זה בקהילה הערבית-פלסטינית בישראל. בדיעבד תרם הכדורגל יותר מתרומה אחת לערבים בישראל, וכפי שיובהר להלן, תרומתו של הכדורגל הייתה תלויה בשינויים שחלו ביחס בין הערכאות הפוליטית, הכלכלית והתרבותית בישראל.

מכיוון שהמדינה היא הקובעת את מידת האוטונומיה של הערבים, וכיוון שבמדינה שלט, ועדיין שולט, הרוב היהודי, מן הראוי לבחון את התרומות של הכדורגל לערבים גם על פי אינטרס המדינה. שתי פרקטיקות מלוות את הדיאלוג בין

30 שורק, זהויות במשחק, 17.

31 שם, 3-32.

32 למשל, ראו Richard Giulianotti, *Football: A Sociology of the Social Game* (Cambridge: Polity Press, 1999).

המדינה לערבים בששת העשורים האחרונים – הגמוניה ודומיננטיות – והן מופעלות באמצעות מנגנונים מסוימים.³³

קיומו של מיעוט ערבי בישראל הניע את המדינה להתאמץ ולשכנע את הערבים לקבל, במובן הגראמשיאני, את ההגמוניה הציונית-יהודית. למשל, לשכנע אותו להצביע למפלגות יהודיות ציוניות בבחירות לכנסת, או לכל הפחות להשלים עם הדומיננטיות הציונית ולקבל את מרות המדינה ואת מעמדם כמיעוט אזרחי הנהנה מאוטונומיה תרבותית-דתית יחסית. לשם כך עמדו ועומדים לרשות המדינה מנגנונים לקביעת דרגות החופש של נתיניה הערבים ברמות שונות של הסכמה.

הממשל הצבאי היה מנגנון פיקוח ישיר שחדר אל חיי היום-יום של הערבים והגדיר בשבילם את מרחב ההסכמה המוטל עליהם. לאחר ביטולו המשיכו להתקיים מנגנונים אחרים, שבין השאר תפקדו כמנגנוני פיקוח ותגמול, כמו ההסדרות הכלליות של העובדים באמצעות המחלקה הערבית שלה.³⁴ בו בזמן הוסרו כמה מן המחיצות שהפרידו בין האזרח והקהילה הערביים לבין מוסדות המדינה, ומוסדות אלו, באמצעות שליטתם בחלוקת משאבים מסוימים, היו למעשה גם גורמי פיקוח.

ישובים ערבים שהמדינה חפצה ביקרם זכו לסיוע (כגון, חיבור לרשת החשמל והקמת מתקני ספורט), ואילו ישובים שגילו סימנים של מחאה היו צריכים להסתדר ללא סיוע ממשלתי. במשך הזמן, יש לציין, ניכר שיפור ברמת החיים של המגזר הערבי כולו, אלא שמאז ומתמיד קופח המגזר הזה בהשוואה למגזר היהודי.³⁵

גם הכדורגל הערבי סבל ממחסור, שבחלקו נבע בוודאי מחלוקה בלתי שוויונית של משאבים מצד רשויות המדינה.³⁶ אולם מחסור זה כשלעצמו לא היה הגורם העיקרי שהשפיע על קצב התפתחות הכדורגל במגזר הערבי. 'גורמי-העל' הם שקידמו את הכדורגל הערבי או בלמו את התקדמותו. בהמשך המאמר נפרט את תרומת הכדורגל

33 על ההגמוניה ועל הדומיננטיות כשתי פרקטיקות של שליטה ראו בן פורת, ממשחק לסחורה; Althusser, *For Marx*.

34 ראו שרה אוסצקי-לזר ואסעד גאנם, אוטונומיה לערבים בישראל: דיון בראשיתו (גבעת חביבה: המכון ללימודים ערביים, 1990).

35 ראו דוחות שונים שפורסמו בשנים האחרונות בדבר הפער שבין היהודים לערבים, כגון מדד השוויון בין האזרחים היהודים והערבים בישראל (ירושלים, חיפה: עמותת 'סיכוי', 2008).

36 ההסדרות הקצתה בעבר משאבים מסוימים לקידום הספורט במגזר הערבי, אך, כפי הנראה, איכות המתקנים ומספרם במגזר הזה לא הייתה עניין להתגאות בו. כאשר עלתה קבוצת הפועל טייבה לליגה הלאומית לא היה לה אצטדיון כדורגל ראוי. מועדון הכדורגל איחוד בני סכנין נזקק לתרומה של הוועד האולימפי של קטאר כדי להשלים את בניית האצטדיון, שנקרא אצטדיון דוחה, על שם בירתה של קטאר. אגב, גם כמה אצטדיוני כדורגל של מועדונים יהודיים נבנו או הושלמו בסיועם של גורמי חוץ – תורם יהודי או קבוצה של תורמים יהודים שהעניקו להם תרומת מומן מכובדת.

קווי בונו (Cui bono): ערבים, כדורגל, מדינה

בשלוש הרמות שצוינו למעלה בהקשר הדוק לתחומי ההזדמנויות ההיסטוריות או לתחומי התיקוף האלה: העשורים הראשונים אחרי הקמת המדינה, שנות השבעים והשמונים של המאה העשרים ושנות התשעים ואילך.

מצב של גידור

על הכדורגל בקהילה הערבית בישראל בתחום ההזדמנות ההיסטורית הראשון (מ-1948 ועד ביטול הממשל הצבאי ב-1966) יש להתבונן בזיקה לכמה גורמים שעיצבו את חיי הישראלים בכלל, ואת חיי הערבים בפרט, באותה העת. ראשית, יש לציין את הדומיננטיות של הערכאה הפוליטית בחברה הישראלית. הערכאה הפוליטית היא שקבעה את האוטונומיה היחסית של הערכאות האחרות, הכלכלית והתרבותית, והיא שקבעה את אמות המידה שעל פיהן יוקצו המשאבים למגזרים השונים בישראל. הערכאה הפוליטית החילה באוקטובר 1948 ממשל צבאי על הערבים בישראל.³⁷ סמכותו של הממשל הייתה אולטימטיבית. למשל, כדי לצאת מכפריהם נדרשו התושבים הערבים לקבל היתר תנועה מהממשל הצבאי. המדינה ניהלה מדיניות 'מצמצמת', בלשון המעטה, כלפי הערבים שנשארו בישראל לאחר 1948, והיא התגלמה בהפקעת אדמות באמצעות 'חוק נכסי נפקדים' ובהדרתם של כ-75,000 איש באמצעות הגדרתם 'נפקדים-נוכחים', מחד גיסא, ומאידך גיסא, ביצירת תלות חד-צדדית של הכלכלה הערבית בכלכלה היהודית.³⁸

המדינה הפכה את הערבים ל'סקטור' כאשר יצרה חיץ חד-כיווני בינו לבין הסקטור היהודי והמדינה עצמה. הסמכויות שהוקנו לממשל הצבאי על סמך 'תקנות ההגנה' אפשרו לו למנוע ממשרדי הממשלה מגע ישיר עם האוכלוסייה הערבית, ובעצם הפך את הערבים לנתינים של המדינה בתיווך הממשל הצבאי. כפי שנראה, הייתה לכך השפעה רבה על דרכו של הכדורגל ביישובים הערביים בישראל. שני סוגי מוסדות פלסטיניים המשיכו להתקיים עם סיום מלחמת 1948 כדי לשרת כ-156,000 תושבים: מוסדות הדת ושאריותיו של מוסד הכדורגל שכוננו

37 הכלי המשפטי שעליו התבסס הממשל הצבאי היו 'תקנות ההגנה (שעת חירום)' שחוקק בתקופת הממשל הבריטי בישראל. להלכה, הוטל הממשל הצבאי על שלושה אזורים גיאוגרפים ועל כל מי ששכנו בהם. למעשה, הוא חל רק על האוכלוסייה הערבית בשטחים האלה.

38 Eila T. Zureik, *Palestinians in Israel: A Study of Internal Colonialism* (London: Routledge & Kegan Paul, 1979); Sabri Jiryis, 'The Legal Structure for the Expropriation and Absorption of Arab Lands in Israel', *Journal of Palestine Studies* 2 (1973), 82-104; עוזי בנזימן ועטאללה מנצור, דיירי משנה: הערבים בישראל והמדיניות כלפיהם (ירושלים: כתר, 1992); לוסיטיק, ערבים במדינה יהודית.

הערבים בפלשתינה-א"י עוד בשנות הארבעים של המאה העשרים. כמה מועדונים, 'אחוות נוצרים' ו'מועדון האורתודוקסים', הצטרפו בראשית שנות החמישים לליגה הנמוכה (ליגה ב'). לליגה הזאת הצטרף גם מועדון הכדורגל ברית פועלי א"י נצרת. אולם רוב מועדוני הכדורגל הערביים לא זכו להשתתף במשחקים רבים באותן השנים. בראשית קיומה של מדינת ישראל הכתיבה הזיקה הפוליטית של מועדוני הכדורגל של אגודות הספורט הפועל, מכבי ובית"ר את סדר היום, ובפועל הם השביתו את הליגה.³⁹ רק בספטמבר 1951 שבה לפועל ליגת הכדורגל של 'התאחדות הכדורגל הישראלית'. מעבר לכך, תחרויות מיוחדות (טורנירים) שארגנו בשנים האלה מרכזי הספורט של מכבי והפועל וגם ההתאחדות לכדורגל חסו תחת הזיכרון לחללי המלחמה, ונערכו גם תחרויות במסגרת הצבא (גביע הרמטכ"ל, למשל). בכל אלו לא שותפו מועדוני כדורגל ערביים.

כמו בכל מקום אחר בעולם, גם ביישובים הערביים בישראל היה לכדורגל מעין 'מנוע צמיחה עצמי': התושבים התוודעו למשחק הזה עוד בטרם הקמת המדינה, הקימו ליגה משלהם, וכאמור, כמה מועדוני כדורגל ערביים שרדו לאחר המלחמה. בשנות החמישים והשישים חלה צמיחה מהירה של מועדוני כדורגל ביישובים הערביים. אגודות הספורט הפועל, מכבי ובית"ר היו מעוניינות להקים מועדוני כדורגל ביישובים הערביים, מהטעם הפשוט שמעמדם וכוחם בהתאחדות לכדורגל נגזרו ממספר מועדוני הכדורגל שבחסותם.⁴⁰

אולם היה לכך גם מניע פוליטי נוסף שהוטל על אגודות הספורט, שכן הספורט בכלל, והכדורגל בפרט, שימשו את המדינה כמנגנונים לפיקוח על חיי היום-יום. מועדוני כדורגל של מי שנחשבו 'לעושי צרות' נחסמו על ידי המושל הצבאי המקומי (למשל, בהגבלת תנועתם של שחקנים ואוהדים מיישוב ליישוב), ואילו הצייתנים תוגמלו בסיוע חומרי או פרוצדורלי מסוים. כמו כן, התקיים פיקוח באמצעות ההתאחדות לכדורגל, שאת מוסדותיה איישו נציגי האגודות האלה, שקיימו זיקה חזקה לאחת מהמפלגות הפוליטיות הגדולות.

39 בשנת 1951, לאחר שהאגודות לא הגיעו להסכמה ביניהן, קיימה הפועל סדרת משחקים לקבוצותיה בלבד ושמה 'גביע יובל 30 שנה להסתדרות'. אגודת מכבי קיימה גם היא סדרת משחקים לקבוצותיה ושמה 'יד לעשרה' – לזכר עשרת חללי מחלקת הכדורגל של מכבי שנפלו במלחמת העצמאות.

40 הסכם 'הפיפטי-פיפטי' שחילק את הייצוג במוסדות הכדורגל בין הפועל למכבי, בלם כביכול את התיאבון של האגודות באשר להקמת מועדונים חדשים. הסכם זה החזיק מעמד זמן קצר בלבד, בין 1951 ל-1955. לאחר מכן נקבע כוחה היחסי של כל אגודה במוסדות ההתאחדות על פי מספר המועדונים שלה (ועל פי שקלול לפי שיוכם לליגות השונות).

אף על פי שבשנים הראשונות היו האגודות האלה חלוקות ביניהן עד כדי שיבוש משחקי הליגות לכדורגל, לכולן הייתה זיקה למפלגות יהודיות-ציוניות, והן ראו את עצמן כשלוחות שלהן ושל המדינה. היחס שלהם לכדורגל הערבי היה יחס אינסטרומנטלי. כך, על תחום ההזדמנות ההיסטורי של שנות החמישים והשישים במדינת ישראל ניתן לומר כי 'הכול פוליטיקה', וכי הכדורגל לא היה יוצא מן הכלל בהקשר זה, הן באשר למועדונים יהודיים, הן באשר למועדונים ערביים. ברם למועדונים הערביים לא היה ארגון גג משלהם, יישוביהם היו דלים וחסרים במשאבים, והם היו תלויים בארגונים יהודיים שדרשו מהם להתיישר עם תביעות פוליטיות מסוימות. בשנות החמישים הראשונות היה הכדורגל ביישובים הערביים דל. תמורה משמעותית בכדורגל הערבי חלה בשלהי שנת 1958, כאשר החליטה ההסתדרות לקבל לשורותיה חברים ערביים.⁴¹ מכאן ואילך החלה פעילות רבת היקף במגזר הערבי, ופיקחו עליה שני ארגונים: המחלקה הערבית של ההסתדרות (שנוהלה בידי יהודים) ומרכז הפועל (שהיה ארגון עצמאי סמוך להסתדרות הכללית, אך לא כפוף לה). בסיוע ההסתדרות הוקמו בתוך זמן קצר מועדוני כדורגל של הפועל בכמה מקומות: נצרת, כפר כנא, טירה, כפר קאסם, טייבה, עכו, כפר יאסיף, תרשיחא, מג'ד אל-כרום, מעיליא, טרה סנטה יפו ושפרעם, והיד הייתה עוד נטויה. אגודת מכבי ראתה כי טוב והחלה גם היא בהקמתם של מועדוני כדורגל ביישובים ערביים, כמו מכבי פְּרִיָדִיס. ומכבי מעיליא. בכמה יישובים שהיו בהם כבר מועדונים של הפועל ושל מכבי נוספו אחר כך גם מועדונים של אגודת בית"ר.⁴² במשך השנים הלך וגדל מספרם של המועדונים, עדות למעמדו העולה של הכדורגל בקהילה הערבית בישראל, ובשנות השישים החלו המועדונים הערבים להוות שיעור נכבד מהמועדונים בליגות הנמוכות. כמו הכדורגל היהודי, בשנים האלה היה גם הכדורגל הערבי חובבני על פי הכללים שנקבעו על ידי ההתאחדות לכדורגל בישראל: השחקנים לא קיבלו תגמולים חומריים, וגם מנהלי המועדונים מילאו את תפקידם ללא תמורה חומרית. מי שקיבלו שכר על עבודתם היו המאמן ואנשי צוות מסוימים, כגון איש המשק של המועדון.⁴³ לכאורה, היה הכדורגל מכשיר של בידור, הנאה ומפגש, ומדי שבת, בנוכחות קהל מקומי ולעתים גם בנוכחות אורחים, התקיימו ביישובים הערביים מפגשי תחרות בין מועדוני כדורגל ערביים, ואף בין מועדונים ערביים ליהודיים, על פי לוח הליגה שקבעה ההתאחדות לכדורגל.

41 עוד קודם לכן החלה ההסתדרות להכשיר מדריכי ספורט ביישובים הערביים כדי להופכם לסוכניה ביישובים האלה.

42 שורק, זהויות במשחק; בן פורת, ממשחק לסחורה.

43 על החובבנות בכדורגל הישראלי והסטיות ממנה ראו בן פורת, ממשחק לסחורה.

למעשה, כבר אז היה אפשר לזהות כמה מן התרומות של הכדורגל לשילוב הערבים בחברה הישראלית וגם להבחין בניצנים של מחאה אתנית-לאומית. 'הקבוצות הערביות שקמו והצטרפו להתאחדות ביטאו את השניות הקיימת בניסיונות של מיעוט לאומי לקנות לו עמדה בתוך המוסדות המזוהים עם המדינה'.⁴⁴ כמו מועדוני מיעוט אחרים בעולם, כמו סלטיק גלזגו, הייתה ליגת הכדורגל מכשיר משלב בעבור הערבים בישראל. ייחודה של ליגת הכדורגל היה בכך שהיא לא תבעה מהמשתתפים בה הצהרת נאמנות לערכים היהודים-ציוניים שאימצה המדינה. למעשה, לא הייתה לערבים בררה: על פי הכללים שקבעה פיפ"א, בכל מדינה יכולה להתקיים רק התאחדות כדורגל אחת, ועליה להיות בלתי תלויה במוסדות המדינה. ניסיונות של יזמים ערבים לקיים 'ליגה משלהם' נדחו על ידי הממשל הצבאי, אך הם גם לא היו פופולריים בקרב הערבים עצמם, משום שבכך הם היו מדירים את עצמם מהכדורגל הישראלי, ובו בזמן מן הכדורגל העולמי, שאמנם היה עדיין רחוק מן העין (אז עוד לא הייתה טלוויזיה בישראל), אך כבר עורר תשומת לב גם ביישובים הערביים. מועדוני הכדורגל גילו מידה מסוימת של פונקציונליות בעבור הנשלטים והשליטים: 'מחד גיסא הם היו מוקד להזדהות פוטנציאלית למיעוט הערבי בישראל, ומאידך גיסא הם ביטאו הכרה ושיתוף פעולה עם הממסד בימים שבהם הממשל הצבאי עדיין הכתיב את אורחות חייהם של האזרחים הערבים'.⁴⁵

מועדוני הכדורגל הערביים השתתפו בליגות הנמוכות בישראל, ובמסגרת לוח המשחקים העונתי נפגשו גם עם מועדוני כדורגל יהודיים. כבר בשנות השישים המוקדמות נרשמו כמה תקריות בין אוהדי מועדונים ערביים לבין אוהדי מועדונים יהודיים, ויש להניח כי ליסוד הלאומי הייתה יד בהצתתן של תקריות כאלה. אולם בדרך כלל ההשתתפות של מועדונים ערביים בכדורגל הישראלי הייתה השתתפות אמיתית, ממוקדת ותכליתית: הם רצו להשתתף בליגת הכדורגל הישראלית משום שרצו לשחק כדורגל במסגרת 'קהילת הכדורגל העולמית המדומיינת' ללא פוליטיקה, והייתה זו ההזדמנות הכמעט יחידה שאפשרה להם לצאת מן התחום המגודר שהם הושמו בו.

תוצאות מלחמת 1948 היו טראומתיות בעבור הערבים, ונדמה היה שלמגזר הערבי אין קול. אולם כבר בשנות החמישים בצבצו ניצנים של מודעות ומחאה, והיו מי שעמדו על תפקידו של הכדורגל בהקשר הפוליטי. בשנות השישים פעלה במשולש ליגה ערבית עצמאית בתמיכת ארגון 'אל-ארד' – תנועה פוליטית לאומית ערבית שהוקמה בשנת 1959 וקראה תיגר על ישראל כמדינה יהודית. בליגה עצמאית זו השתתפו מועדונים מטירה, מקלנסואה, מכפר קאסם ומטייבה. המדינה 'טיפלה' בארגון

44 שורק, זהויות במשחק, 35.

45 שם.

'אל-ארד' בדרך מנהלית ומשפטית, והממשל הצבאי ביטל תחרויות ועצר פעילים. המדינה הטילה פיקוח צמוד על הכדורגל במגזר הערבי באמצעות עידוד קיום אגודות ספורט ציוניות בלבד, כמו הפועל, מכבי ובית"ר. כאמור, מספר המועדונים הלך ועלה. כמעט בכל יישוב ערבי היה מועדון כדורגל אחד לפחות הסמוך לאגודת ספורט ארצית יהודית. לכאורה, הפופולריות של המשחק גברה על כל המכשולים – כמו היהודים, גם הערבים רצו לשחק כדורגל. אלא שלהבדיל מהיהודים, מהערבים נדרש לקיים כמה תנאים זרים למשחק עצמו כדי להשתתף בו, והנסיבות של הימים ההם אילצו אותם להרכין ראש ולקבל על עצמם את התנאים הללו.

עד לביטולו של הממשל הצבאי (1966) נמצא הכדורגל במגזר הערבי ב'מצב של גידור'. היינו תלוי תלות כמעט מלאה בגדרות שהונחו סביב כלל האוכלוסייה הערבית באמצעות הממשל הצבאי. המושלים הצבאיים פיקחו על התנהלותו מקרוב, וכאשר היה נראה להם כי הוא חורג מ'תחום המושב' שנקבע לו – להשתייך לאגודות יהודיות-ציוניות⁴⁶ ולשחק במסגרת ליגות הכדורגל שבפיקוח ההתאחדות הישראלית – הם טיפלו בחריגות. עם זאת, יש לציין שמה שהממשל הגדיר כחריגות היה, למעשה, גילויים של זיקה בין כדורגל לניצנים של מודעות לאומית שהחלו לבצבץ כבר בתקופה ההיא. אחת התרומות של הכדורגל לערבים בישראל הייתה הזיקה הזאת, זיקה שאמנם נקטלה באיבה בתקופה ההיא, אך שבה והופיעה ביתר שאת מאוחר יותר. הכדורגל בשנות החמישים תרם תרומה צנועה למדי למגזר הערבי, לפרטים ולקולקטיב. ברם, בנסיבות ההן הייתה זו תרומה בעלת משמעות בעיקר לקהילה. ב-1948 איבדה הקהילה הערבית את כל נכסיה הפוליטיים וחלק נכבד מנכסיה הכלכליים, הנהגתה 'התאדתה', והמדינה באמצעות המפלגות הפוליטיות – בעיקר מפא"י – הכתיבו לה את המנהיגות שעמה המדינה מוכנה לנהל משא ומתן.⁴⁷ ה'נכבה' הייתה אכן קטסטרופה ברמת הקהילה וברמת הפרטים שלה.

על פי משתנים חברתיים-כלכליים ניצב המגזר הערבי בשנות החמישים והשישים המוקדמות בתחתית הסולם הישראלי דאז: החקלאות, המסורתית בעיקרה, הייתה עדיין מקור הפרנסה העיקרי ברמת המשפחה, אך מסיבות פוליטיות (למשל,

46 אין זה מקרה שבדרך כלל נקשרו החמולות החזקות-העשירות ביישובים הערבים אל מרכז הפועל דווקא. מרכז אגודה זאת היה קשור להסתדרות ולמפא"י שהנהיגו את מוסדות המדינה, ובין השאר, היו לה משאבים רבים יותר משהיו למרכזי הספורט האחרים. באמצעות הקשר לחמולות האלה מילאה הפועל גם את תפקידה כסוכן של המדינה.

47 בכנסת הראשונה כיהנו שני חברי כנסת ערבים מטעם 'הרשימה הדמוקרטית של נצרת' שהוקמה על ידי מפא"י. תופיק טובי היה אז חבר כנסת מטעם מק"י (המפלגה הקומוניסטית הישראלית), ששימשה אז כמעט הקול היחיד של הערבים בישראל.

הפקעת אדמות), הלך והתגבר שיעורו של הפרולטריון בקרב 'כוח הייצור' של המגזר, רובו ככולו גברים.⁴⁸ שיעור המשכילים היה נמוך מאוד. היה חסר הון לשם פיתוח כלכלי, מעבר לאדמות שנשארו בידי תושבי הכפרים ומסיבות ברורות לא היו למשאב של חליפין חופשי. וכל זאת על רקע תוצאות המלחמה – שהם היו שותפים בה – שהותירה אותם כאיבר ללא גוף, תלויים כמעט לחלוטין בחסדי השלטון.

לצעירים בכפרים אפשר הכדורגל להשתתף בפעילות שנחשבה 'מוררנית' וכמעט בלתי מזיקה לדפוס המסורת הקיימים.⁴⁹ על רקע היובש התרבותי בכפרים הייתה בכך משום תרומה של ממש לצעירים – גברים בלבד. על פי אליאס ודונינג (Elias and Dunning), הכדורגל זימן לצעירים האלה 'אפשרות להתרגש',⁵⁰ בתקופה שבה התרגשות אמיתית בסקטור שלהם התאפשרה רק במשורה. כבר אז נרמזה גם אפשרות של ניעות אישית אל מועדונים יוקרתיים יחסית, קרי מועדונים בבעלות יהודים ובניהולם. בשלהי שנות החמישים שיחק ערבי נוצרי וישמו בולוס בולוס בהפועל חיפה. בשנות השישים המוקדמות שיחק חסן בסתוני מכבי חיפה. פה ושם נמצאו עוד כמה שחקנים ממוצא ערבי ששיחקו בקבוצות יהודיות, כמו עלי עותמן שהחל לשחק בהפועל ירושלים בשנות השישים המאוחרות.

הניעות האישית התגלמה כל כולה ביוקרה, כיוון שבשנים ההן היה הכדורגל חובבני, ולהלכה שחקנים לא קיבלו תמורה חומרית על השתתפותם.⁵¹ אמנם השתתפותם של שחקנים ערבים במועדוני כדורגל יהודיים הייתה עדיין שולית ביותר, אך לצעירים הערבים שרצו לשחק ולמי שכבר שיחקו בליגת הכדורגל הישראלית הסתמן צוהר דק של עתיד כלכלי חלופי. בדיעבד, כעשור וחצי אחר כך היה הטפטוף הרפה הזה של שחקנים ערבים למועדונים יהודיים לזרם של ממש, ובו בזמן הצטרפו גם שחקני כדורגל ומאמנים יהודים למועדוני הכדורגל הערביים.

48 שיעורו של הפרולטריון הערבי בשנת 1961 היה כחמישים ושבעה אחוזים. בעלי הון, המכונים בספרות 'קפיטליסטים', חסרו כמעט לחלוטין. Amir Ben Porat, *Divided We Stand: Class Structure in Israel from 1948 to the 1980s* (Westport: Greenwood Press, 1989).

49 בליגת הכדורגל המוסלמית, למשל, ליגה הקיימת כיום בצפון הארץ, נהוגים כמה נוהגים שמקורם (לדברי המארגנים) בפרקטיקה של האסלאם. למשל, בכל משחק מכסים את הרגליים, נמנעים משימוש בלשון פוגענית (קללות), עורכים תפילה משותפת לפני המשחק ועוד. למעט קנאים קיצוניים, הרשויות הדתיות אינן מגלות התנגדות למשחק הכדורגל.

50 Norbert Elias and Eric Dunning, *Quest for Excitement: Sport and Leisure in the Civilizing Process* (Oxford: Blackwell, 1986).

51 לאמיתו של דבר, כבר בשנות השישים החלו שחקני כדורגל בישראל לקבל בסתר תמורה חומרית ממועדונייהם, אך הייתה בכך סטייה מפורשת מכללי החובבנות שקיבלה על עצמה ההתאחדות הישראלית לכדורגל. ההתאחדות לכדורגל ואגודות הספורט של הפועל, של מכבי ושל בית"ר העלימו עין מן התופעה הזאת, עד שהיא התפשטה ולא היה אפשר להתכחש לה. בן פורת, *משחק לסחורה*.

שילובם של מועדוני כדורגל ערביים בליגה הישראלית, לפחות מהצד הארגוני-הפורמלי שבדבר, היה כמעט ייחודי מבחינת השתתפותם של ערבים במוסד ישראלי המנוהל על ידי יהודים, וכל זה על בסיס קריטריונים הישגיים – ההצלחה בשדה המשחק. גם הממשל הצבאי לא היה יכול למנוע זאת לחלוטין. ולמעשה, כאמור, למדינה היה אינטרס שהערבים יקימו מועדוני ספורט ביישוביהם בחסות אגודות ספורט ארציות הנאמנות לפרויקט הציוני. הערבים פירשו זאת אחרת: מבחינתם הייתה ככך עדות שלמרות המשבר שעברו יש בכוחם לשקם את עצמם. מועדוני כדורגל היו לגאווה היישובים, בעיקר מועדונים שהגיעו להישגים ועלו לליגה בכירה יותר.

הזיקה המתבקשת בין כדורגל לקטגוריה חברתית-תרבותית מסוימת, כגון אתניות או לאומיות, החלה לבצבץ כבר בתקופה שהסקטור הערבי והכדורגל שלו היו עוד במצב של גידור. ההתערבות הנמרצת של הממשל הצבאי, שהביאה לביטול תחרויות או למניעת מפגשים של מועדונים שנחשבו לסוררים, לא כילתה את הרגשות הלאומיים ששבו לשכון בקרב הערבים בישראל, וגם לא מנעה את ההשלכה שהייתה לכדורגל על הרגשות האלה. עימותים מסוימים (לא רבים וכמעט שלא מתקושרים) בין אוהדי כדורגל ערבים לאוהדי כדורגל יהודים אילצו את הראשונים להתייחס לעצמם כשונים במונחים של לאומיות.⁵²

אוהדי הפועל בני נצרת הריעו לקבוצתם שעלתה בשנת 1964 לליגה א' – הליגה השנייה במעלה בדירוג הליגות אז – ובו בזמן הריעו גם לציבור הערבי. שלא בכוונה תחילה, ולבטח שלא בכוונתן של אגודות הספורט שהמועדונים הערביים השתייכו אליהן, הפך אצטדיון הכדורגל לזירה פוליטית. הערבים בישראל גילו שיש מקום שבו הם יכולים להשמיע את קולם ואת מחאתם – אמנם עדיין מחאה מינורית – והשלטונות מתקשים למנוע זאת.

אם הכדורגל נושא עמו 'היבטים של מודרניזציה', והוא אכן נושא היבטים כאלה, קיומו ביישובים הערביים, שעדיין שלטה בהם מסורת העבר, תרם תרומה כלשהי לפחות בהיבט הזה. אין צורך להגזים, הכדורגל לא גרם לשינוי דרמטי ביישוב הערבי, אבל הוא נשא עמו תכנים מודרניים בנוסח המערב הקפיטליסטי, כמו זיקה בין מאמץ להישגיות, כללי הוגנות (fair play) אוניברסליים, תחרותיות וכיוצא באלה. בו בזמן החלה העיתונות בערבית (העיתונות מטעם ההסתדרות וגם העיתונות מטעמם של גורמים אחרים) להקדיש מדור ספורט בעיתוניה, וקול ישראל, שהיה אז בפיקוח צמוד מאוד של רשויות המדינה, החל לשדר בשנת 1963 תכנית ספורט בערבית.

52 העימותים בין קהל אוהדים יהודי לקהל אוהדים ערבי דווחו בעיתונות העברית של הימים ההם בצמצום. בארכיון של מכון וינגייט אפשר למצוא מסמכים לא רבים המתעדים את העימותים הללו ואת תגובת האוהדים הערביים, שנלוו לה נימים של גאווה מקומית ולאומית.

לא בכדי בשנים אלו ערערו מוסלמים אדוקים על קיומם של מועדוני כדורגל ביישובם. כמו במקומות אחרים (כגון, יחס הכנסייה באנגליה לכדורגל במאה התשע-עשרה), הם חששו מפני השפעתו על אורח חייהם של הצעירים (נטישת התפילות במסגד, למשל). לעומת זאת, אחדים ממנהיגי הדת עמדו על הכוח הרב הטמון במשחק הזה, ובמקום להילחם בו אימצו אותו. אולם כל זה התרחש רק כשני עשורים מאוחר יותר.

הדומיננטיות של הפוליטיקה בחברה הישראלית בשנים ההן הגדירה, למעשה, את המצב ואת היחס לערבים בישראל, שנקראו כאמור במכוון 'המגזר הערבי' או 'המיעוטים'. בכך סומן הגבול בין הערבים ליהודים במונחים אתניים, והערבים שויכו לישות ערטילאית, ל'לאום הערבי' שאליו הם יכולים להצטרף באמצעות הצטרפות לאחת ממדינות ערב. ערביי ישראל 'בחרו' להישאר, ולמעשה, הקטגוריה האתנית, שחפפה כמעט במלואה לקטגוריה הדתית (הערבים המוסלמים היו רוב מוחלט), קיבלה מעמד של מבריל-מייחד בלעדי. המעמד החברתי-כלכלי לא היה אז גורם שפילג את הערבים ואיחד אותם עם מקביליהם על פי החלוקה המעמדית של הרוב היהודי. פתיחת שערי ההסתדרות בשלהי שנות החמישים, שאליה התקבלו בדרך כלל רק שכירים, סימלה את ראשית ההכרה דה פקטו בחלוקת משנה מעמדית בתוך המגזר הערבי (אף שמניעיה היו אחרים לגמרי), מקבילה לחלוקה שכבר הייתה במגזר היהודי.⁵³ אולם הגורם האתני-לאומי נשאר דומיננטי כבעבר: תו ההיכר של גורם זה קדם לכל תו היכר אחר. התמורות שחלו בשנים הבאות הותירו חותמים בעלי משמעות של ממש בקרב הערבים בישראל, ברם, מבחינת המדינה, בסדר הזהויות הם היו תמיד וקודם לכול – ערבים.

בין אינטגרציה למחאה

כפי שכבר נרמז כאן, מחקר ההיסטוריה של הכדורגל מצביע על זיקתו לאחד משני קטבים: הכדורגל עשוי לתרום תרומה רבת משמעות לרמת האינטגרציה של קבוצה מסוימת בחברת הרוב, למשל, לשילובם-התערום של מיעוטים מסוימים, או שהוא יכול לתרום תרומה גדולה להתפתחות קונפליקט בחברה ולהתעוררות של מחאה בעקבותיו, למשל, אם מיעוט מסוים חש קיפוח ומחפש דרך לבטא אותו. התשובה לשאלה מתי יתרחש אחד משני אלה נמצאת במשתנים המייצרים את תחום ההזדמנויות ההיסטורי המסוים.

במקום שבו יש קונפליקט בין קבוצות אתניות, מעמדיות, דתיות וכו', הדי קונפליקט מפעפעם לאצטדיון הכדורגל ולא באקראי. יש מי שדואג לכך שלקונפליקט הזה יהיה ביטוי באצטדיון עצמו בקול ובגוף: בקריאות תיגר מסוימות

ובהתכתשויות עם קהלים מסוימים המגלמים את היריב השותף לקונפליקט. מתברר כי אצטדיון הכדורגל הוא אמצעי יעיל מאוד לבטא מחאה – גם משטרים טוטליטריים, כמו משטרו של פרנקו בספרד, לא יכלו למנוע מהקהל המסוים העוין להם (למשל, הקטלנים) מלהביע את מחאתו נגדם.

לאחר ביטול הממשל הצבאי, רגע לפני מלחמת ששת הימים, ולאחר המלחמה הקצרה הזו, שתוצאותיה שינו את פני החברה הישראלית, חלה תמורה גם במצבם-מעמדם של הערבים בישראל. האוטונומיה היחסית שלהם התרחבה גם בעקבות השינויים במדיניות של הממשלה וגם משום שהערבים עצמם החלו לזקוף את קומתם,⁵⁴ דווקא לאחר המפלה של הצבאות הערביים שהשתתפו במלחמה. שני גורמי רקע הביאו ל'זקיפת הקומה' בעת ההיא: הראשון, החשיפה הישירה לפלסטינים בשטחים הכבושים, והשני, עלייתו להנהגה של דור הבנים. שני אלו גרמו לשינויים בדמיון הקולקטיבי של הערבים בישראל, ולמעלה מזה, הערבים-הישראלים החלו להשתתף ביתר שאת בעיצוב היסטוריה שלהם אף ששליטתם בתנאיה הייתה עדיין רופפת ביחס לזו של הרוב היהודי. בין השאר, שלא כמו בעבר, הם קבעו את תיוגם כפלסטינים לפני או אחרי המקף.

משנות השבעים ואילך התרחשו כמה תהליכים שהניעו תמורות של ממש באוכלוסייה הערבית. ארגונים פוליטיים ארציים, שלערכים בישראל הייתה זיקה רבה אליהם, כמו מפלגת רק"ח, העצימו את השפעתם. ברם, בו בזמן החלו להופיע על פני השטח ארגונים פוליטיים עצמאיים מונהגים על ידי צעירים, כמו 'בני הכפר', שאתגרו את היותה של ישראל מדינה יהודית. שיעור הסטודנטים הערבים במוסדות ההשכלה הגבוהה בישראל הלך ועלה, ועמו פוטנציאל ההנהגה והמודעות הפוליטית. 'יום האדמה', 30 במרס 1976, שהסתיים בשפיכות דמים, היה לאירוע מכונן שליכד את האוכלוסייה הערבית והזין את מודעותה הלאומית. ובו בזמן, שיעור הערבים בישראל גדל והגיע כמעט לחמישית מכלל האוכלוסייה – כלומר הם היו ל'מיעוט' שהפוטנציאל הפוליטי שלו כבר אינו כבול בידי פוליטיקאים עושי רצונה של המדינה ושיש בכוחו לאתגר אותה.

החשיפה הישירה לפלסטינים בשטחים, שגרמה תחילה למעין מבוכה אצל הערבים הישראלים, הפכה לגורם שעיצב את החוויה הלאומית שלהם, ועם זאת העצים את דילמת הזהות שלהם למעין 'מודעות כפולה': מי אנחנו? ערבים-ישראלים? פלסטינים? ישראלים? בעצם, של מי אנחנו אזרחים?⁵⁵ החל משנות השבעים הסקטור

54 רבינוביץ' ואבו בקר, הדור הזקוף.

55 ראו סמוחה, 'חסי ערבים-יהודים', וכן סקרים שונים שפורסמו בעיתונות הישראלית, כמו הסקר שפורסם ב'הארץ' ב-29 באפריל 2007. המסקנה העולה מהסקרים האלה היא שכפי הנראה חל שינוי בהגדרת הזהות של הערבים בישראל, והנטייה שלהם היא לשים פלסטינים

הערבי בישראל עבר תמורות ששינו את דמותו. תמורות אלו נבעו מתהליכים שקרו לכלל החברה הישראלית.⁵⁶

אמנם הערכאה הפוליטית עדיין הייתה דומיננטית, אבל בשנות השבעים המאוחרות ובהמשך בשנות השמונים התחילו להתגלות סדקים בדומיננטיות הזאת, והם הלכו והתרחבו, עד שהפוליטיקה החלה לאבד מכוחה לערכאה הכלכלית. ניצני הנאו-ליברליזם כבר ניכרו לעין, ולא עבר זמן רב ו'השוק החופשי' היה למחווה הראשי של החברה הישראלית.

הכדורגל הערבי היה בתנופה. מספר המועדונים הלך וגדל, וכליגות הנמוכות עמד שיעורם על כמחצית מהמועדונים, ואף למעלה מזה.⁵⁷ מועדוני הכדורגל הערביים כבר לא היו בגדר נעלמים או שקופים בעיני האוכלוסייה היהודית. יותר שחקנים ערבים שיחקו במועדוני כדורגל יהודיים, ושחקנים יהודים ומאמנים יהודים הצטרפו למועדוני כדורגל ערביים. בעבור שחקנים ערבים פירושה של ההשתתפות במועדוני כדורגל יהודיים היה מוביליות כלכלית וגם יוקרה בקהילה שלהם.

בשנים ההן החלו מועדוני הכדורגל בליגה הבכירה לתגמל את השחקנים בחומר ובעין למרות האיסור של התאחדות לכדורגל, שבין השאר, ניטרה את נוהלי החובבנות שקבע הוועד האולימפי הבין-לאומי.⁵⁸ שחקנים ערבים שהשתתפו במועדוני כדורגל יהודיים מן הליגה הבכירה נהנו מתגמול כלכלי ומיוקרתה של הליגה הזאת. אפשר להניח שגם שחקנים יהודים שהשתתפו במועדוני כדורגל ערביים נהנו מתגמול חומרי משביע רצון יחסית. מטבע הדברים היה מועדון הכדורגל למקום מפגש הדוק למדוי בין שחקנים ערבים לשחקנים יהודים, ונוצרו אינטרסים משותפים של יחידים ושל המועדון, ואת הכול ליכדה מטרה אחת – להשיג הישגים על המגרש.

מחקרים מאוחרים מראים שלמרות המצב הפוליטי המתוח ו'הצעקני' שבין יהודים לערבים בישראל, נוצרו הבנה, הכרה והערכה בין שחקנים מהמוצאים האתניים-לאומיים השונים.⁵⁹ השתתפותם של שחקנים ערבים במועדונים יהודיים תרמה בעיקר

לפני או אחרי המקף. עם זאת, האוכלוסייה הערבית עדיין חלוקה בעניין הגדרת זהותה ומקומה, למרות שרבים בה מוכנים לאמץ את הישראליות, קרי להישאר אזרחים ישראלים.

56 סמוחה מציע כי אפשר שערביי ישראל הושפעו במידה לא מבוטלת מהתפשטות המחאה בחברה הישראלית בשנות השבעים. סמוחה, 'יחסי ערבים-יהודים', 233.

57 מעקב אחר מספר המועדונים הערבים בליגה הישראלית החל משנות החמישים ועד היום מלמד על עלייה ניכרת בנוכחותם במיוחד בליגות הנמוכות, שבהם משחקים בעיקר מועדונים ממקומות יישוב קטנים, כמו מושבים, שכונות עירוניות ויישובים ערביים.

58 בן פורת, ממשחק לסחורה.

59 י. אמיתי, מוקדי זהות בקבוצות כדורגל: המקרה של הפועל טייבה (באר שבע: אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, 2001). מראיונות עם שחקנים ערבים, בעלי קבוצות ומאמנים עולה כי שחקנים שהנהלה חפצה ביקרם קיבלו שכר ותוספות מעבר למה שנכתב בחוזה שלהם. לא אחת היה

קווי בונו (Cui bono): ערבים, כדורגל, מדינה

לשחקנים הערבים, וכפי הנראה גם לקהילה שממנה באו (קהל האוהדים היהודי נחשף ל'ערבים טובים ותורמים' או 'לערבים שלנו'). כמה שנים אחר כך התפתח הוויכוח הציבורי בשאלת השתתפותם של שחקנים ערבים בנבחרת ישראל, ושוב נחשף הקשר האמיץ בין כדורגל למשתנים הבולטים בחברה הישראלית בתחום הזדמנות היסטורי מסוים. השאלה הזאת לא נגעה לכדורגל בלבד אלא למעמדם של הערבים בישראל בכלל. ולמעשה היא הפיחה רוח בגחלים הלוחשות של זהות הערבים בישראל, ובו בזמן האירה את הדילמה בקרב המגזר היהודי באשר לזהות זו.

תחילת השתתפותם של שחקני כדורגל ערבים בנבחרות הלאומיות של ישראל היא נקודת ציון רבת משמעות. מיומה הראשון הייתה נבחרת ישראל, להלכה ולמעשה, הנבחרת שייצגה את המדינה הציונית-יהודית. אין צורך להתאמץ כדי לאשש קביעה זו. מסעה של הנבחרת לארצות הברית בשלהי 1948 היה מסע שתכליתו גיוס דעת הקהל היהודית והאמריקנית למען המדינה היהודית החדשה. משחקי הנבחרת בשנות החמישים היו אפופים ברטוריקה לאומית. המשחק נגד נבחרתה של ברית המועצות בשנת 1956 (במסגרת המשחקים הטרום-אולימפיים) היה לאירוע לאומי מובהק.⁶⁰ בנבחרת ישראל השתתפו אז יהודים כשרים 'על פי ההלכה' בלבד.

ב-23 ביולי 1976, במשחק בין נבחרת ישראל לנבחרת צרפת במסגרת משחקי טורניר הגמר האולימפי במונטריאול, לבש את מדי הנבחרת בפעם הראשונה שחקן ערבי, רפעת טורק (המכונה ג'ימי). טורק היה חבר סגל הנבחרת בשנים 1976-1986. שחקן ערבי אחר, זאהי ארמלי, היה חבר סגל הנבחרת הלאומית בשנים 1982-1986, ומאז הייתה השתתפותם של שחקנים ערבים בנבחרות הלאומיות השונות (בוגרים ונוער) לשגרה בכדורגל הישראלי. כאשר החלו שחקנים ערבים להשתתף בנבחרת הלאומית התקבל הדבר כמעט ללא עוררין, למעט מקרה אחד או שניים שזכו לתהודה ציבורית.⁶¹

השתתפותם של שחקנים ערבים בנבחרות הלאומיות שינתה את פני הנבחרות ואת דמותן. הן היו ל'נבחרת ישראל' ולא עוד לנבחרת הלאום היהודי-ציוני. אגב, תהליך זה הלך והתעצם כאשר בשנים מאוחרות יותר החלו להשתתף בנבחרת גם שחקנים 'גויים' אירופים או אפריקנים – את המדים הכחולים-לבנים לובשים כולם, את ההמנון שרים רק השחקנים היהודים. בלא כוונה תחילה (ואולי דווקא מתוך התעלמות מכוונת) הייתה נבחרת הכדורגל לדבר הכי ישראלי שיש.

נמסר התשלום במזומן ('ביד') לשחקן המסוים. אגב, נוהג זה אינו נחלת מועדונים ערביים בלבד; גם מועדונים יהודיים בליגות הנמוכות מתגמלים שחקנים בדרכים שונות מן המקובל.

60 בן פורת, כדורגל ולאומיות.

61 למשל, דברים כנגד השתתפות ערבים בנבחרת הכדורגל של ישראל שאמר שחקן הנבחרת שלמה קירט בשנות השבעים.

בעבור הערבים, השתתפות שחקנים מקהילתם הייתה עדות לכך שלמרות המדיניות המפלה מצד המדינה ישנו מסלול מוביליות, אמנם צר, אך מזמין. שלא כמו בשנות החמישים, שבהן 'שותפו' בחנים פוליטיים בקביעת הרכב הנבחרת, ההזמנה לשחק בנבחרת הכדורגל של ישראל בשנות השבעים והשמונים הסתמכה כל כולה על יכולות השחקן. מסלול המוביליות של שחקן כדורגל ערבי התגוון: בדרך כלל החל המסלול הזה במועדון יהודי מהליגה הבכירה שרכש את השחקן הערבי ממועדון ערבי, או טיפח אותו במסגרת קבוצת הנוער שלו. שחקנים ערבים 'טלנטים' הפכו למוצר מבוקש במועדונים יהודיים. המדינה נהנתה מרווח משני – השתתפות הערבים בנבחרת ישראל הוצגה כעדות לפתיחות ולשוויוניות של החברה הישראלית. ולראיה, כאשר להטו המוזות של הכדורגל באצטדיון הגדוש אוהדים נלהבים, ערבים ויהודים 'נלחמו' יחדיו לטובת הנבחרת הלאומית. שחקני כדורגל ערבים לבשו את מדי הכחול-לבן של הנבחרת, וגם אם לא שרו את ההמנון, הם היו ראויים כי 'אם הם תורמים אז שישחקו'.⁶²

לשיתופם של שחקנים ערבים בנבחרת הלאומית הייתה כבר אז השפעה על דילמת הזהות שלהם. להלכה היו הערבים אזרחים ישראלים כמעט מיד עם הקמת המדינה וניתנה להם זכות בחירה לכנסת ולמועצות המקומיות. הם קיבלו סיוע במשאבים מן המדינה, אמנם פחות ממה שקיבל המגזר היהודי, אך המדינה ראתה בהם אזרחים. מבחינה פורמלית, הם יכלו לכנות את עצמם 'אזרחי ישראל', וכך גם נרשם בתעודות הזהות שלהם. הם היו מיעוט שרכש שתי שפות והלך והסכין עם מעמד זה במדינת ישראל.⁶³ ברם, הם היו מיעוט בתנאים היסטוריים מקשים במיוחד. קבוצת ההתייחסות הלאומית שלהם – האומה הפלסטינית – שהתגבשה בשטחים הכבושים, לא זכתה להכרה של מדינת ישראל ונחשבה יריב שיש למנוע את קיומו. החל משנות השבעים ואילך נהייתה סוגיית זהותם של ערביי ישראל מסובכת מבעבר – זהותם נעה מתוך מתח בין הכרה באזרחות ובשייכות למדינה ונטייה לקבל את הכינוי הנגזר מכך, קרי להיקרא 'ערבים-ישראלים', לבין אחיזה באזרחות, אך בשם אחר, שם שאתגר את המדינה – 'פלסטינים-ישראלים'.

בדיעבד היה יוני 1967 תחילתו של תחום הזדמנות היסטורי חדש: בנסיבות שנוצרו הפכו אירועים מסוימים מן העבר, שנדחקו וטושטשו על ידי המדינה, למשל,

62 תשובת אוהד כדורגל יהודי לשאלה 'האם יש לשתף ערבים בנבחרת הלאומית?'. בן פורת, הו, איזו מלחמה.

63 סמוחה, 'חסי ערבים-יהודים'. במשך הזמן קיבלה גם 'הישראליוזיה' הזאת פירוש מחמיר, ובקרב הערבים בישראל כמו ארגונים התובעים להגדיר את המדינה 'מדינת כל אזרחיה', בה בשעה שהחוגים הלאומניים בישראל (ולא רק הם) דורשים באומר ובחקיקה כי מדינת ישראל תוגדר 'מדינת היהודים'.

הטבח בכפר קאסם (29 באוקטובר 1956), לצמתים בהתפתחות התודעה והפעולה של הערבים בישראל. יום האדמה, במרס 1976, היה לאירוע מכונן משום שהתרחש בזמן אחר, בזמן שבו חלו, כאמור, תמורות בדמוגרפיה, בהנהגה ובתודעה של ערביי ישראל, בשעה שרבים מהם החלו לקרוא לעצמם 'פלסטינים-ישראלים'. לצבר האירועים האלה ואחרים ולתודעה שניזונה מהם הייתה, כפי הנראה, השפעה גם על הכדורגל הערבי. את המתח בין הערבים ליהודים 'באו' לאצטדיונים קבוצות אוהדים יהודים מן הימין, ומפגשים מסוימים בין מועדון ערבי למועדון יהודי נהפכו לזירת התגוששות פוליטית. משנות השבעים ואילך, משגברה חשיפתו של הכדורגל הערבי בפני הציבור הישראלי-יהודי, חלו שינויים בזיקה שבין אוהד הכדורגל הערבי למועדון שלו. יותר מאי-פעם נעשה המועדון למתווך רב משמעות בין האוהד הערבי לחברה הישראלית. המפגשים המסוקרים עם אוהדים של מועדונים יהודיים חשפו אותו בפני הציבור היהודי כאוהד כדורגל ערבי. לכאורה, היה מעמדו דומה למעמד אוהד כדורגל יהודי, ברם סדר התארים היה קריטי בעבורו: האם 'אוהד כדורגל' בא לפני 'ערבי'? האם יכול ערבי בישראל להיות אוהד כדורגל 'סתם' בלי תלות בזהותו האתנית-לאומית?⁶⁴ את תרומת הכדורגל לקהילה הערבית בישראל בתחום ההזדמנויות של שנות השבעים והשמונים אפשר לסכם בשני משפטים: הראשון, הוא הטווה מסלול מוביליות לשחקנים ערבים בכדורגל הכלל-ישראלי. עשור ומשהו מאוחר יותר המסלול הזה יפתח להם צוהר לכדורגל העולמי. השני, מועדון הכדורגל היה לאינסטרומנטלי בהקשר של הגדרת הזהות הקולקטיבית של הערבים בישראל והעצמתה.

גלגל הפופולריות הרבה של משחק הכדורגל בישראל גברה החשיפה שלו בתקשורת הכתובה, הנשמעת והמצולמת, ואירועים שהתרחשו בו היו לנחלת הכלל. מסיבות שחלקן צוינו קודם לכן, שלא כמו הכדורגל היהודי, שבדרך כלל לא נטה לחרוג מעבר לגבולות שהציבה לו המדינה ושמר על זהותו הציונית-יהודית, תרם הכדורגל הערבי, בין שהתכוון לכך בין שלא, תרומה של ממש לכינון הזהות המאתגרת של הערבים בישראל.⁶⁵ בשנים האלה הערבים בישראל כבר לא היו 'ערביי ישראל' סתם, אלא החלו לבחור לעצמם את הגדרת זהותם.

64 למרבה הצער אין מחקרים העוסקים באוהדי הכדורגל הערבים בשנים הללו, ועל כן הטענה בדבר הזיקה הבלתי ניתנת להפרדה בין מצבו של האוהד היחיד למצב הלאום שלו נגזרת מתוך הנסיבות. מחקרים מאוחרים יותר מאשרים את הזיקה הזאת. בן פורת, הו, איזו מלחמה.

65 פרנסי הכדורגל הערבי התאמצו ככל יכולתם להציג את מועדונם ככדורגל נטו. בין השאר, כדי לנסות למנוע מראש חיכוכים על רקע פוליטי בין האוהדים. קהל יהודי קנאי דאג שזה לא יקרה ושהפוליטיקה תתייצב גם במגרשי הכדורגל. אמיר בן פורת, בילאדי בילאדי: הפועל טייבה בלאומית (תל אביב: כבל, 1999).

זה כבר אינו רק משחק

מבחינתי שיקימו לעצמם ליגה משלהם [...] בנבחרת ישראל אין להם מה לחפש [...] רק שלא ישחקו אצלנו. אנחנו קבוצה יהודית ימנית [...]. אנחנו נאמנים לעקרונות שלנו ואף אחד לא יזיז אותנו משם, בשביל זה יש את הפועל ומכבי ושאר ירקות הליגה.⁶⁶

כשלהי שנות השמונים החל להסתמן בקווים ברורים למדיי השינוי שיהפוך את ישראל לקפיטליסטית.⁶⁷ נולד תחום הזדמנות היסטורי חדש. מכמה וכמה סיבות ויתרה הפוליטיקה על הדומיננטיות שלה ואפשרה, ולמעשה עודדה, את הדומיננטיות של ה'כלכלה החופשית'. בלשון אחר, קני המידה הכלכליים, קרי 'השוק', באו במקומם של קני המידה הפוליטיים. התהליך הזה לא פסח על הכדורגל. תחום ההזדמנויות ההיסטורי הכשיר פרמטרים חדשים גם לכדורגל. בשנת 1992 הועבר ניהול מועדון מכבי חיפה לידי של יעקב שחר, איש עסקים פרטי, ובכך החלה ההפרטה של מועדוני הכדורגל הבכירים בישראל.

אולם כבר לפני 1992 חלו שינויים משמעותיים בניהול הכדורגל הישראלי. שחקנים החלו לקבל תשלומים מסודרים 'על השולחן' מן המועדונים שאליהם השתייכו; 'שוק שחקנים' התנהל בפרהסיה; ובשנת 1989 באישור ההתאחדות לכדורגל התווספו לשוק הזה שחקנים זרים. בו בזמן עלה מספר השחקנים הישראלים שהחלו לשחק בקבוצות כדורגל בחו"ל תמורת שכר גבוה בהרבה ממה ששולם אז בליגה הישראלית, ובהם גם שחקנים ממוצא ערבי.⁶⁸

שחקן כדורגל ישראלי בליגת-העל היה עכשיו ב'מעמד הבינוני הגבוה' מבחינת מצבו הכלכלי. הכדורגל הישראלי היה למסלול מוביליות כלכלית יוקרתי וכדאי ביותר למי שחונן ביכולות המתאימות. עד כדי כך שהורים מן המעמד הבינוני כבר לא התביישו ועודדו את בניהם להצטרף לקבוצות הילדים והנוער של המועדונים השונים בתקווה כי כך הם יבטיחו להם עתיד עם אופק מתגמל.

השינויים שחלו בחברה הישראלית כולה לא פסחו על הערבים בישראל ועל הכדורגל שלהם. יותר מבעבר השתתפו שחקנים ערבים במועדוני כדורגל יהודיים. השתתפותם לא נבעה ממדיניות מכוונת כלשהי של תיקון הפליה, אלא מהתחדדות קני המידה ההשגיים בעקבות המהפך בבעלות הקבוצות ובניהול הכדורגל. מועדוני הכדורגל חיפשו שחקנים בעלי יכולות גבוהות בכל מקום, וכאלה נמצאו גם במגזר

66 תגובה של קורא למאמר באינטרנט 'סיפורם של ערביי ישראל בכדורגל', 23.11.2010.

67 אמיר בן פורת, כיצד נעשתה ישראל קפיטליסטית (חיפה: פרדס, 2001).

68 למשל, וואליד בדיר בווימבלדון (1999-2000), נג'ואן גרייב באסטון וילה (1999-2001).

הערבי.⁶⁹ למעט מועדון אחד בלבד, בית"ר ירושלים, מועדוני הכדורגל בישראל 'ליהקו' שחקנים ללא הכרל של דת, גזע, שייכות פוליטית, או כל גורם מפלה אחר. גם מספרם של שחקני כדורגל ערבים שהשתתפו בנבחרות הלאומיות עלה,⁷⁰ ולמעט רטינות של מעטים, התקבלה השתתפותם כדבר מובן מאליו.

לעלייתה של הפועל טייבה לליגה הלאומית ב-1996, הקבוצה הערבית הראשונה בליגה הזאת, הייתה משמעות רבה, ולא רק על תחום הכדורגל. בתוך כמה שנים שיחקו בליגה הזאת (שהפכה ל'ליגת-העל') עוד מועדוני כדורגל ערבים: אח"י נצרת ובני סכנין. בעצם נוכחותם של מועדוני כדורגל ערבים בכל מדרגי הליגה, החל בליגה הנמוכה ביותר, שבה הם יותר ממצצית המועדונים, ועד לליגת-העל, הייתה לשגרה, אבל היא עוררה מרבצם קנאים ממחנה הימין שראו בערבים הישראליים 'אזרחים על תנאי', והפכה את זירת הכדורגל גם לשדה מאבק על אזרחות, על מרחב ועל זהות. הקריאה 'מוות לערבים' מפי קהלים מסוימים של אוהדי כדורגל הייתה לתרועה שהזקיפה את מחושי התודעה של כלל הערבים בישראל.

שנות השמונים ואילך הם תור המודעות והזהות של הערבים-הפלסטינים-הישראלים. שני מהלכים מקבילים התרחשו כמעט בו בזמן: נטייה להתכנסות פוליטית שהתגלמה בהעתקת ההצבעה בבחירות ממפלגות יהודיות, כמעט כולן ציוניות, למפלגות ערביות עצמאיות, ונטייה להתערות באמצעות מעורבות רבה יותר בכלכלה הישראלית.⁷¹ בקרב הערבים-הפלסטינים-הישראלים עדיין מתחוללת וגוברת דיילמת הזהות, ורבים מהם מזווגים את הפלסטיניות שלהם לישראליותם.⁷² בשנים האלה נראה

69 על פי כמה מקורות אפשר לקבוע כי שכרם של שחקני כדורגל ישראלים בישראל שם אותם בעשירונים העליונים של השכירים בישראל. עם זאת, התפלגות השכר של שחקני הכדורגל נוטה להיות א-סימטרית מאוד, בראש הסולם נמצאים שחקנים ששכרם השנתי עולה על מיליון שקלים – ומספרם אינו רב. למעלה מרבע מהשחקנים בליגת-העל הם חיילים שעליהם חלה תקרת השתכרות של פחות מארבעת אלפים שקלים בחודש. אין נתונים מסודרים שעל פיהם אפשר לבחון אם רמת השכר של שחקנים ערבים שונה מרמת שכרם של שחקנים יהודים. רמת השכר נקבעת, בין השאר, על ידי הביקוש להתמחויות מסוימות: בשנות האלפיים היה ביקוש לקשרים ולמגנים, והם זכו לתמורה כספית גבוהה יחסית. איתן בן משה ונעם זוסמן, 'שוק העבודה של כדורגלנים בליגת העל בישראל', הרבעון הישראלי למסים לא 1(2005), 62-1.

70 ב-17 בנובמבר 2010 השתתפו חמישה שחקנים ערבים בהרכב הפותח במשחק של נבחרת ישראל הצעירה (עד גיל 21) מול נבחרתה של בלארוס, ושני שחקנים ערבים היו שחקנים מחליפים.

71 משנות השמונים אפשר לזהות מעמד בורגני-קפיטליסטי ערבי. כמו כן, מאז עולה שיעור המנהלים ובעלי המקצועות החופשיים באוכלוסייה הזאת, ועם זאת, מרביתה עדיין שייכת למעמד הנמוך בישראל. Ben Porat, *Divided*.

72 ראו סמוחה, 'יחסי ערבים-יהודים', וסקרים אחרים שנערכו בעניין זה. כפי הנראה, רכיב הזהות הפלסטינית הוא עוגן בסנידרוס הזהות של ערביי ישראל, אך אין הוא עומד לבדו. נראה

בבירור כי לערביי ישראל יש קול והם אינם חוששים להתעמת עם מדינת ישראל בסוגיות הקשורות למעמדם בה וליחסיה ויחסיהם עם הפלסטינים בשטחים הכבושים. בשנים האלה עלה גם הקול הערבי בכדורגל הישראלי. קהל האוהדים של מועדוני כדורגל ערביים אינו חושש להתעמת – גם מחוץ לביתו – עם קהלי אוהדים יהודים עוינים ולהחזין את זיקתו ללאום הפלסטיני.

כאמור, בערך מאמצע שנות השמונים ואילך החלו מגמות קפיטליסטיות לתפוס תאוצה בישראל. תהליך זה לא פסח על הכדורגל הישראלי והתגלם בהפרטה של מועדונים בכירים. התהליך הזה חל גם בכדורגל הערבי וייצר הזדמנויות רבות יותר למוביליות של השחקנים וגם של מועדוני כדורגל. להלכה, אם 'השוק החופשי' הוא המחווה האולטימטיבי אזי המוביליות של שחקנים ושל מועדונים נקבעת בעיקר על פי ערך החליפין של השחקנים ועל פי המשאבים שברשות המועדונים (וכמובן, בעיקר על פי ההישגים על הדשא).⁷³ גם אוהדי הכדורגל למדו את העקרון הזה והפנימו אותו, והיה נדמה שבכך נמסו הגבולות בין המגזרים. אולם לא כך היה.

כאשר עלתה הפועל טייבה לליגה הלאומית בעונת הכדורגל 1996/7, קיבלו אותה קבוצות אוהדים בעלי עמדה ימנית קיצונית בקריאה 'מוות לערבים'. כלומר, גם כאשר 'השוק החופשי' החל לנווט את הכדורגל הישראלי המשיכה הפוליטיקה להיות לחלק בלתי נפרד ממנו. ליתר דיוק, בשעה שבה מרבית מועדוני הכדורגל השילו מעצמם את זיקתם הפוליטית (אם כי הם המשיכו לשאת את השמות 'הפועל', 'מכבי' או 'בית"ר', משום שכך נדרש על פי הכללים הפורמליים של ההתאחדות לכדורגל), שבה הפוליטיקה למגרשים וביתר שאת דרך יחסי אוהדי כדורגל ערבים ויהודים.

כמו במקומות אחרים בעולם היה אצטדיון הכדורגל לבת קול של שסעים שהטרידו את החברה הסובבת אותו. מעמדו הרם של הכדורגל בתקשורת הגביר את בת הקול הזאת עשרות מונים, והיא איימה על הכדורגל הערבי ועל הערבים בישראל בכלל.

שבתנאים הקיימים והצפויים בעתיד הקרוב, כלומר הקמת מדינה פלסטינית, חלק נכבד ביותר של ערביי ישראל מעדיף להיות אזרחים במדינת ישראל. על הבעייתיות הכרוכה בהגדרת הזהות של הערבים בישראל ראו, למשל Nadim Rouhana, 'Accentuated Identities in Protracted Conflicts: The Collective Identity of the Palestinian Citizens in Israel', *Asian and African Studies* 27 (1993), 97-127; פלד, 'זרים באוטופיה'; סמוחה, 'יחסי ערבים-יהודים'.

73 זה המצב בכדורגל האירופי כיום: מועדוני הכדורגל המצליחים יותר מאחרים (בליות המקומיות ובליות האירופיות) הם המועדונים שרב הממון שברשותם. ניעות שחקנים נקבעת על פי כללי הייצע והביקוש, בעקבות זאת הם היו למעין סחורות שיש עליהן תג של ערך חליפין. גדרות פוליטיות ותרבותיות שחסמו את המוביליות של שחקנים הוסרו, במיוחד בעקבות פסק בית הדין האירופי הנוגע ל'כלל בוסמן', שנקבע בשנת 1995.

קווי בונו (Cui bono): ערבים, כדורגל, מדינה

המפגש של אוהדי כדורגל ערבים עם קהלים השוטמים אותם גרם בתחילה למבוכה של האוהדים. אמנם לא היה בכך חידוש מבחינתם, משום שכבר היו רגילים לעימותים מילוליים ואף פיזיים עם קהלי אוהדים בליגות הנמוכות, אך הפעם הייתה לכך תהודה רבה ו'נגזר' עליהם להגיב.

קהל האוהדים של הפועל טייבה, אך בעיקר ראשי המועדון וראש עיריית טייבה, התנהלו בגופה של דילמה שהם עצמם היו אחראים לה במידה לא קטנה: מחד גיסא, הם ראו במועדון הפועל טייבה מועדון המייצג את כלל הציבור הערבי בישראל (אם כי חלקים נכבדים מציבור זה לא סברו כך). ראש עיריית טייבה ביקש להתייחס לקבוצת הכדורגל של העיר כ'כל אל-ערב' – מייצגת את כל הערבים, ונימוקיו עמו.⁷⁴ מאידך גיסא, היה לו ולמנהלי המועדון עניין רב שקבוצת הכדורגל תתקבל בציבור היהודי כעוד קבוצת כדורגל 'רגילה', בין השאר, כדי למנוע את המתח המתלווה למועדונים הצבועים בצבע פוליטי מסוים. לכן הם הפצירו באוהדיהם להתאפק אל מול קריאות 'מוות לערבים'. רוב האוהדים של הפועל טייבה ספגו את הקריאות ולא הגיבו באותה מטבע, אבל היו מי שלא יכלו להתאפק והשיבו למקטרגים בקריאות 'אללה אכבר', ובגידופים כלפי ראש ממשלת ישראל, שהיה אז ממפלגת הליכוד, שקהל האוהדים האנטי-ערבים נחשב לתומכיה.⁷⁵

כמה שנים אחר כך, עלייתם של אח"י נצרת ושל איחוד בני סכנין, שני מועדונים ערביים, לליגת-העל הייתה בעבור קבוצות מסוימות בקהל האוהדים היהודי כתוספת שמן למדורה. העימותים גברו, וקהל האוהדים של שני המועדונים הללו, בעיקר קהלה של בני סכנין, לא הבלגי, וכנגד הקריאות 'מוות לערבים' הגיב מדי פעם בהתקפה מילולית על המגדפים ועל המפלגות והמוסדות של המדינה שנתפסו כ'שולחיהם'. אצטדיון הכדורגל היה לשדה מאבק בין יהודים לערבים. כמו במקומות אחרים בעולם שבהם מיעוטים חשים כי הרוב מתנכל להם, היה הכדורגל ממריץ של החיפוש אחר זהות.

קווי בונו (Cui bono): מה הוא תרם?

כאמור, הספרות העוסקת בקשר שבין כדורגל לקטגוריות חברתיות מסוימות (אתניות, דת ומעמד), מציבה את הקשר הזה על מעין רצף שבין שני קטבים: קוטב האינטגרציה וקוטב המחאה והקונפליקט. ההנחה העומדת בבסיס הקשר הזה היא שמה שמתרחש בכדורגל אינו אוטונומי, אלא תלוי בתחום ההזדמנות ההיסטורי המסוים. יתרה מזאת, ההנחה המקובלת במחקר היא שאין למשחק הזה יכולת להפוך סדרי עולם והוא אינו גורם למהפכות.

74 בן פורת, בילאדי בילאדי.

75 ש.ש.

עם זאת, הכדורגל עשוי לשמש מנגנון לאינטגרציה, או לחלופין מנגנון למחאה מצדן של קבוצות חברתיות מסוימות. אפשר גם שהמחאה שהכדורגל מסייע לה תסתיים באינטגרציה חלקית דווקא – המוחים התובעים זוכים להשתלב בסדר הקיים באמצעות השתייכות מרצון לליגת הכדורגל.⁷⁶

על כן תרומת הכדורגל הישראלי לערבים בישראל נמצאת מחוץ למגרש, ביחסים שבינם לבין המדינה הנשלטת על ידי הרוב היהודי. אולם אפשר להצביע גם על תרומה מסוימת ומשמעותית שמשחק זה הפיק מעצמו. התרומה הזאת נתרמה כאמור בשלוש רמות: רמת השחקן, רמת המועדון ורמת הקהילה כולה. הקשר הבלתי נמנע שבין שלוש הרמות האלה כבר צוין למעלה.

הכדורגל הציע לשחקן הערבי מסלול מוביליות מתגמל בממון וביוקרה. למעשה, זה המסלול שהוצע לשחקן היהודי, אך משום שמסלולי המוביליות של הערבים היו מצומצמים מאלה של היהודים, היה למסלול הזה משקל מיוחד. מסלול מוביליות זה רוצף ביסודות של ניעות מודרנית: ההישגיות על המגרש היא שקבעה את הכניסה אליו ואת קצב ההתקדמות בו. ומשהופרטו מועדוני הכדורגל, היה זה מסלול חוצה גבולות פנים וחוץ: השחקנים הערבים נרכשו על ידי מועדונים יהודיים ועל ידי מועדונים בחו"ל בזכות יכולתם המוכחת על הדשא.

אולם למוביליות הזאת היה מחיר המתגלם בפרקטיקה של הזהות. האם שחקן כדורגל ערבי המשחק במועדון יהודי מכפיל את 'זרותו'? – 'זר' כערבי אתני-לאומי ו'זר' כשחקן ערבי? מתברר שלמעט מועדון בית"ר ירושלים, שנמנע מגיוס שחקנים ערבים לשורותיו מחשש לתגובה נזעמת של חלק מאוהדיו, בדרך כלל היה היחס אל שחקן כדורגל ערבי במועדון יהודי אינסטרומנטלי ומקבל, ושחקנים ערבים זכו ליחס הוגן במועדונים היהודיים: שכרם לא נפל משכרם של שחקנים יהודים באותו תפקיד ומעמדם החברתי נקבע בעיקר על סמך אישיותם והתנהגותם במועדון. גם השתתפותו של שחקן בהרכב הפותח או כמחליף לא הושפעה משיוכו האתני-לאומי.

בסיכומו של דבר, אפשרויות המוביליות שנפתחו בפני השחקן הערבי הן התרומה הרבה ביותר של הכדורגל ברמת היחיד. אולם יש להוסיף שלמרות הכול, מימוש אפשרויות המוביליות עובר דרך שאלת הזהות האתנית-לאומית. הכדורגל, כפי שכבר צוין כמה פעמים, אינו רק משחק ואינו עומד בפני עצמו, אלא הוא תלוי בסביבתו הפוליטית-תרבותית-כלכלית.

ההזדמנות של שחקנים ערבים למוביליות באמצעות משחקם במועדונים ערביים, ובעיקר במועדונים יהודיים, הולכת וגוברת בשנים האחרונות. אין מועדון כדורגל בליגת-העל (למעט בית"ר ירושלים) שאין בו שחקן ערבי אחד לפחות. גם במועדונים

76 כמו למשל, אוהדיה של סלטיק הקתולית בגלזגו (Finn, 'Racism'). עד לפני זמן לא רב גם המחאה של אוהדי בארסה הקטלנית לא הייתה בעד התנתקות מלאה מספרד.

יהודיים בליגות הנמוכות משחקים שחקנים ערבים. אפשר להעריך כי החל משנות התשעים ואילך, בעקבות התמסחרות הכדורגל הישראלי, מספר השחקנים הערבים שמסלול המוביליות שלהם כולל משחק במועדון יהודי מגיע לעשרות. אמנם זהו שיעור זעום בהשוואה לשיעור הקהילה הערבית בישראל בחברה כולה, אך זה שיעור בולט המהווה מודל לחיקוי לרבים. בעבור היחיד שהכישרון ברגליו, ההשתתפות בכדורגל היא כדאית מאוד.

כך, שחקן ערבי שנבחרת ישראל – הנבחרת עשויה להיות זרו למוביליות למועדונים בחו"ל – מנהל בדרך כלל פרקטיקה של השתתפות פעילה והימנעות מהפגנת הסכמה עם הסמלים הלאומיים המלווים את הנבחרת (שירת ההמנון). ברם, ניהול הפרקטיקה הזאת אינו מותנה ברצונו שלו בלבד. קבוצות מסוימות בקהל האוהדים היהודי 'דאגו' להזכיר לו מה הוא חייב למדינה שהסכימה להעניק לו את הזכות ללבוש את מדי הנבחרת.⁷⁷ גם ברמה האישית, שבה לכאורה הכול תלוי בשחקן עצמו ובמועדון המסוים, עקב היחסים המתוחים בין היהודים לערבים בישראל אין פתרון מבני למתח האתני-לאומי והשחקן הערבי נוטה לבחור באופציה של צמצום בסיס הנאמנות באמצעות העמדת המעמד המקצועי לפני זהויות אחרות: 'אני שחקן כדורגל מקצועני שאינו עוסק בפוליטיקה'.⁷⁸

גם מועדוני הכדורגל הערביים הרוויחו ומרוויחים מהמצב שתואר כאן. כבר בשנות החמישים של המאה הקודמת, תחת עינו הפקוחה של הממשל הצבאי, הם היו למרכזי פעולה קהילתיים, לאופציות פוליטיות, לבסיסי זהות ולגוף שקישר בין המקום למקומות אחרים, לרבות 'מקומות' של יהודים. הפופולריות של המשחק הפכה את המועדונים למוקד משיכה לרבים מן התושבים ביישוב המסוים. גורמים מקומיים מסוימים השתמשו במועדוני כדורגל כדי לגייס תומכים וכדי לעצב זהות פוליטית ערבית עצמאית. מועדוני כדורגל היו לאושיות של זהות לוקאלית שעטתה את ההגדרות המשתנות של הערבים בישראל מ'ערביי ישראל' ל'פלסטינים-ישראלים'. אולם בו בזמן, בגלל השתתפותם של המועדונים הללו בליגת הכדורגל הישראלית, הם היו מובלעת של ישראליות שאפשרה לערבים בישראל להשתתף באחד מן האירועים התרבותיים הבולטים בלי שנדרשה מהם 'הצהרת נאמנות' פומבית, שעה שעצם השתתפותם בליגה הייתה והינה הכרה דה פקטו במוסדות המדינה. למעט שחקני

77 שחקנים ערבים שנבחרת ישראל בוחרים בפרקטיקה של מתן כבוד אילם: הם עומדים דום בזמן השמעת ההמנון הישראלי אך אינם שרים אותו. מרבית אוהדי הכדורגל הערבים בישראל וגם מי שאינם אוהדים רואים בחיוב את השתתפותם של שחקנים ערבים שנבחרת המייצגת את מדינת ישראל. 'מדינת ישראל ולא מדינת היהודים' כפי שמתבטאים אוהדים רבים. בן פורת, הו, איזו מלחמה.

78 אמיתי, מוקדי זהות.

'ליגת הכדורגל האסלאמית' ואוהדיה, רבים מהערבים בישראל מתחברים במישרין או בעקיפין למדינה באמצעות מועדוני כדורגל וזוכים למעמד מכובד ביישוביהם. האוהדים מדברים על מועדוני הכדורגל כעל 'גאוות המקום' ו'גאוות כל הערבים', המושגת באמצעות ההישגיות על המגרש.

המפגש בין מועדון כדורגל ערבי למועדון כדורגל יהודי דומה למפגשים המתוארים בספרות בין קבוצות קריקט הודיות לבין קבוצות קריקט אנגליות בתקופת השלטון הבריטי בהודו – ההודים 'נלחמו' באנגלים בכלים שהאנגלים המציאו ובמשך שנים הייתה להם בעלות עליהם ועליונות בהם ללא עוררין. היכן עוד בישראל מתמודדים ערבים ויהודים כשוים במסגרת מחייבת של כללים שלאף אחד מן הצדדים אין שליטה עליהם?

ומה אומר הסובייקט? מה חושבים אוהדי כדורגל ערבים ואנשים אחרים בקהילה הערבית על תרומתו של הכדורגל? המחקר שבדק את השאלה הזאת מצביע על שני מיני מגיבים, קרובים אך שונים במעמדם ביחס למשחק: המין הראשון הם בעלי קבוצות, מנהלי קבוצות, עסקנים ואוהדים 'חמים', והמין השני הם אנשים שאינם 'חמים' על כדורגל, אך המשחק מעורר אצלם עניין.⁷⁹

לבעלים, למנהלים ולעסקנים הייתה עמדה כמעט חד-משמעית: העלייה לליגה הבכירה, ההשתתפות במשחקים מול מועדונים יהודיים ובגביע המדינה (סחנין, 2004) מקרינים על מעמדו של 'המגזר' כולו. ראש עיריית טייבה, שהיה מעורב בענייני המועדון, רצה כי הפועל טייבה תהיה 'הקבוצה של כל הערבים', היינו שכל המגזר הערבי יתבשמ מהצלחתה ויתמוך בה. ואכן, כאשר שיחקה הפועל טייבה בביתה או בקרבת קהילה ערבית אחרת (למשל, שבטי הבדואים בנגב, או ערביי יפו) התמלא המגרש המקומי בתומכי הפועל טייבה שאינם 'טייבאים'. ברם, למגינת לבו של ראש העיר, טינה שררה אז בין הערבים במשולש לבין הערבים בצפון,⁸⁰ וערביי הצפון לא אהבו, בלשון המעטה, את הצלחתה של הפועל טייבה.

79 בן פורת, בילאדי בילאדי; בן פורת, הו, איזו מלחמה; שורק, זהויות במשחק; Amir Ben Porat, 'Who Are We? My Club? My People? My State? The Dilemma of the Arab Soccer Fan in Israel', *International Review for the Sociology of Sport* 49 (November 2012), 175-189. נוסף על המקורות האלה: סקר שנערך בטייבה בזמן שהמועדון השתתף בליגה הלאומית, ובו התבקש מדגם של תושבים להביע את דעתו על תרומת המועדון; שיחות עם עסקני כדורגל ערבים ועם אוהדים בזמן התרחשות המשחק ומעקב אחר התבטאויות של אוהדי כדורגל ערבים בתקשורת. יש לציין כי מדובר בעסקנים ובאוהדים של מועדוני כדורגל ערבים בליגה הבכירה ובליגת המשנה בלבד.

80 משחק כדורגל בין הפועל טייבה לבני סכנין (כאשר שתי הקבוצות היו בליגה השנייה) היה רצוף בהתנגשויות מילוליות ופיזיות בין קהלי האוהדים היריבים.

גם מנהלי מועדון בני סכנין חשבו כי קבוצתם צריכה לייצג את 'המגזר' הערבי בישראל. יושב ראש המועדון מאזן גנאים התבטא לא אחת בעניין התרומה של מועדונו למקום ולקהילה הערבית בישראל. מסיבות שלא כאן המקום לפרטן לעסקני הכדורגל בקהילה הערבית היה עניין רב שהמועדונים יחזקו את גאוות המקום ויציגו לפני הקהל היהודי תמונה חיובית של הערבים בישראל.⁸¹ אחדים מהם אף התבטאו בגלוי בדבר הקשר החיובי שבין הכדורגל לתודעה הקהילתית-לאומית של ערביי ישראל.

אוהדי הכדורגל הערבים מודעים לקשיים ולמכשולים העומדים בפני המועדון שלהם ובפניהם. הם נוכחו לדעת כי מבחינתו של חלק מן הציבור היהודי הם אינם אוהדי כדורגל 'סתם', אלא קודם לכל 'ערבים', והעיוות שלהם עם אוהדים יהודים עוינים מחזק אצלם את התחושה הקהילתית-לאומית. מכל מקום, רובם ככולם משתמשים במילה 'גאוה' בתשובה לשאלה מה מעורר אצלם מועדון הכדורגל. לכך מתלווה מסגרת התייחסות כפולת פנים: גאוה לוקל-פטריוטית במועדון, וגאוה הקשורה לתרומה של המועדון לקהילה הערבית בישראל כולה. אם כך, למרות כמה וכמה הסתייגויות, 'הסובייקט' חש כי הכדורגל 'עושה טוב' לו ולקהילתו.

ברמה הארצית, אהדת הכדורגל נמהלה בעיצוב התודעה של הערבים בישראל. שני גורמים פעלו בנפרד כדי להפוך את הכדורגל ממשחק לפוליטיקה של זהות, זהות היחיד, זהות של ארגונים ותנועות ושל ערבים מקומיים. הגורם הראשון היה טמון בהזדמנות שיצר הכדורגל לבטא מחאה כלפי המדינה וכלפי ההגדרה 'ערביי ישראל' – כלומר, אזרחים אך לא קולקטיב. הגורם השני נבע מן העובדה שאוהדי כדורגל ימניים חפצים בטיהור הכדורגל מערבים כחלק ממדיניות רחבה יותר של טיהור המדינה. משום שהוא אינו אוטונומי ביחס לסביבתו, נקלע משחק הכדורגל אל תוך המתח היהודי-ערבי בלית ברירה והיה למשתתף פעיל בתהליך עיצוב התודעה הלאומית של ערביי ישראל ובמעבר להגדרתם 'פלסטינים' לפני או אחרי המקף – הגדרתם 'פלסטינים-ישראלים' (או 'ישראלים-פלסטינים') היא בעצם מעין מסומן הנובע מכך שהאוטונומיה היחסית שלהם התרחבה, אף שהיא נשארה תלויה במשתנים שקובעת המדינה הציונית-יהודית. כפרפרזה על קביעתו של באומן ש'לא די להיוולד

81 עלייתה של הפועל טייבה לליגה הבכירה משכה את תשומת לבו של התקשורת המקומית, ואכן זו חשפה את הקהילה הערבית בפני הציבור הישראלי היהודי באופן שלא היה ידוע קודם לכן, באמצעות משחק הכדורגל. בו בזמן גילתה התקשורת העולמית עניין רב בהפועל טייבה – עיתונות כתובה ומצולמת הגיעה מאנגליה, מספרד, מהולנד ועוד. בעבור מדינת ישראל הייתה בכך תעמולה-הסברה שלא עלתה לה פרוטה: הגנה בישראל יש שוויון בין יהודים לערבים המתבסס על דמות השוק החופשי: 'מי שמצליח בכוחות עצמו זוכה לתגמול' ללא הבדל דת, עדה ולאום.

בורגני, אלא אדם צריך לחיות את חייו כבורגני,⁸² אפשר לומר שהערבים בישראל נולדו לתוך זהותם, אך הם חיו אותה אגב הגדרה מחדש של 'ערביותם'. הכדורגל אפשר להם להעמיד למבחן את זהותם אל מול חלופות או השלמות. מבחן הזהות מתרחש באירועים השבים וחוזרים על עצמם בשל סדר היום של ליגת הכדורגל במשך עונת המשחקים ועונה אחר עונה. אצטדיון הכדורגל היה לזירת עימות בין יהודים לערבים. לא האוהדים הערבים יוזמים את העימות הזה, אלא אוהדי כדורגל יהודים המקבלים את האוהדים הערבים בקריאות 'מוות לערבים'. העימות הזה אילץ את הערבים לבחון את תודעתם ואת זהותם, ובעיקר את ישראליותם ולהחליט מי הם בעצם 'אנחנו'⁸³

מבחנים מעשיים החוזרים על עצמם בנוגע לזהותם היו ונשארו משחקים בין-לאומיים של נבחרת ישראל. הנבחרת היא מיצוי של הסמלים הלאומיים: המדים, ההמנון והעידוד מיצגים בצבע ובצליל את הלאומיות הישראלית, שהיכין והבועז שלה הם ציונות ויהדות – ולכן היא מוציאה מכללה את הערבים בישראל. אולם, כאמור, החל ממחצית שנות השבעים החלו שחקנים ערבים להשתתף במשחקי נבחרות ישראל. בשנות האלפיים משחקים בה גם 'גויים', ולמעשה הנבחרות הלאומיות של ישראל מייצגות את מדינת ישראל. ערביי ישראל, ובעיקר אוהדי הכדורגל בקרבם, יכולים לתמוך בנבחרות האלה בשקט: במשך תשעים דקות הם יכולים להיות פטריוטים כי מבחינתם היא מייצגת את הישראליות הנכונה והפרגמטית.⁸⁴

כפי הנראה, מראשית שנות החמישים ואילך היה משחק הכדורגל למקום שבו ניתן דרוור מסוים לתודעה האתנית-לאומית של ערביי ישראל. ביטויים לתודעה זו אפשר למצוא בהקמת מועדוני כדורגל שביטאו סמלים לאומיים ואתגרו את הממשל הצבאי. עצם העובדה שמועדוני כדורגל 'ערבים' השתתפו בליגת הכדורגל הישראלית הייתה הכרה במעמדם הנפרד-מחובר במדינת ישראל. מועדוני כדורגל ערבים שהעפילו לליגה הבכירה, וגם לליגה המשנית, חשפו לאורך זמן ויותר מכל גורם אחר את הקהילה הערבית בישראל בפני הציבור היהודי, ובו בזמן הם האירו את נקודות החיכוך (וההסכמה) ביניהם.

החשיפה הזאת התרחשה לאחר שנים שבהם הכדורגל הערבי והמגזר כולו היו נתונים לממשל צבאי, והוא שקבע, בין השאר, מה ייחשף ומה יוסתר מפני הציבור היהודי. נדמה היה כי החל מ'יום האדמה' (1976) לא נזקקו הערבים בישראל למשחק

82 זיגמונד באומן, מודרניות נזילה (ירושלים: מאגנס, 2007). באומן מגיב-מבקר את טענתו של הפילוסוף הצרפתי סארטר שאנשים נולדים לתוך זהותם'.

83 בן פורת, בילאדי בילאדי; Ben Porat, 'Who Are We'.

84 כמה מן האוהדים אומרים: 'אני תומך בנבחרת של מדינת ישראל ולא בנבחרת של העם היהודי'. בן פורת, הו, איזו מלחמה.

קווי בונו (Cui bono): ערבים, כדורגל, מדינה

הכדורגל כדי להתמודד עם עיצוב זהותם ומעמדם במדינת ישראל, אולם כעשור ומחצה אחר כך, דווקא עם התמסחרות הכדורגל הישראלי, הייתה תרומתו של המשחק בעלת ערך רב לעיצוב הזהות של הערבים בישראל. כבר למדנו ממקומות אחרים בעולם כי לאומיות וכדורגל הולכים יחדיו בדרך כלל בכיוון שמתווים להם המשתנים המרכזיים בתחום ההזדמנויות ההיסטורי המסויים.

מעמדם של הערבים – יחידים וקולקטיב – בישראל אחרי שהפכה קפיטליסטית היה שונה ממעמדם לפני כן. אמנם הפוליטיקה לא משכה את ידה, אולם קריטריונים כלכליים קיבלו משנה תוקף. הדבר בולט היטב ביחס לשחקנים ערבים – משלהי המאה הקודמת ואילך ערך החליפין שלהם הוא המחווה הראשי הקובע את מעמדם בכדורגל. אולם כפי שצוין למעלה, התמסחרות הכדורגל השפיעה ומשפיעה גם על המועדון המקומי ועל הקהילה הערבית כולה.

קווי בונו? שחקני כדורגל ערבים נהנו ונהנים מקיומו של מסלול מוביליות כלכלית ושל יוקרה; מועדוני הכדורגל היו למרכזי פעולה בולטים ביישובים הערבים בישראל, הם ממלאים תפקיד של סוכני מודרניזציה ומחזקים מקומיות אתנית-לאומית. הכדורגל תרם תרומה של ממש לעיצוב התודעה הלאומית והזהות האזרחית של הערבים בישראל, אבל כמו במקומות אחרים בעולם, הוא עצמו לא גרם לשינוי דרמטי ולא עליו יקום או ייפול מעמדם של הערבים בישראל. ובכל זאת תקווה מסוימת יש בו: 'אם תרצו אין זו אגדה' אמר 'עבד השמן' מנהלה של הפועל טייבה (ולא הרצל) לשחקנים בטרם עלו למגרש.⁸⁵ הרצון, כפי הנראה, לא הספיק, הפועל טייבה ירדה לליגת המשנה, אך חותמו של הכדורגל בעיצוב הזהות הערבית לא ירד עמה.

אפילוג קצר מאוד

לא יהיה נכון להסיק ממה שנכתב למעלה כי הכדורגל היה אך ורק כלי – תאורטי או מעשי – בעבור הערבים בישראל. אמנם הכדורגל תרם תרומה משמעותית ליחידים, בעיקר לשחקנים אך גם לאוהדים, ליישוב באמצעות המועדון המסויים, ולקהילה כולה, דווקא משום שהוא גרם לעימות על בסיס אתני-לאומי (או נגרר אליו). הכדורגל הערבי (וכמובן גם היהודי) נולד אל תוך העימות, והוא פעל כמצב הזה ובהשתנות עוצמותיו מדי פעם בפעם. המאמץ של הכדורגל להתרחק מן הקונפליקט ההיסטורי באמצעות העמדת פנים של 'חיי נישא' – לשחק כדורגל בליגה הישראלית כאילו אין מצב אחר – נועד לכישלון, משום שמעצם טבעו הכדורגל הוא מוסד חברתי, ואף

85 בנוכחות המחבר בחדר ההלבשה במגרשה של אום אל-פחם, ששימש מגרש הבית של הפועל טייבה לזמן מה.

אמיר בן פורת

שכללי המשחק אינם נתונים לשינויים מקומיים (רק לפיפ"א מותר לשנות אותם), הוא ניזון מהמשתנים המעצבים את החברה הישראלית בכללה. ויש לבחון את תרומתו לא על הציר שבין אינטגרציה לקונפליקט אלא על רקע הניגוד שביניהם. ואכן, בזמן שהכדורגל תרם לשילובם של הערבים במוסדות מסוימים בחברה הישראלית, הוא תרם גם להעצמת הקונפליקט בינם לבין הרוב היהודי. כאמור, לא מתוך כוונה תחילה, אך בלית בררה. המפגש בין מועדון כדורגל ערבי (אפילו שמשחקים בו גם שחקנים יהודים) למועדון כדורגל יהודי היה בכוח למפגש בין שתי קהילות אתניות-לאומיות באותה מדינה. ייתכן שמבחינתם של הערבים, בהיותם קולקטיב, הקונפליקטים שמתלווים לכדורגל גם הם פונקציונליים, משום שהם מעוררים את המודעות האתנית-לאומית. בפרפרזה על האמרה הידועה של אריק הובסבאום 'מאחורי איחוד בני סכנין עומדת הקהילה הערבית-פלסטינית כולה'.